

„VHOR = HORE, NAHOR, Č. VZHŮRU“. ANTON HABOVŠTIK AKO TEXTOVÝ LEXIKOGRAF HVIEZDOSLAVOVEJ KNIŽNICE

Mira Nábělková

NÁBĚLKOVÁ, M. (2024): Anton Habovštiak as the Text Lexicographer of the Hviezdoslav Library Edition [Hviezdoslavova knižnica]. In: *Slovenská reč*, 89/2, 198 – 234.

Abstract: The paper focuses on the specific part of the wide linguistic activity of Anton Habovštiak – his work in the field of text lexicography, connected with the edition called Hviezdoslavova knižnica [Hviezdoslav's Library], which has not yet received due attention. In the beginning of the 2nd half of the 20th century A. Habovštiak prepared three literary glossaries serving readers of literary texts to solve their lexical problems with unfamiliar expressions (agnonyms). These “appended text dictionaries” that accompanied Slovak literary works of P. O. Hviezdoslav and Martin Kukučín were intended to help the Slovak but also the Czech readers understand unknown words in the frame of desired mutual reception of literary works and nurture of biliteracy in the Czech and Slovak cultural environments. Alongside the traditional dichotomy between “reading books in original” and “reading books in translation”, in the Czech-Slovak context also the third way – reading books in the original language equipped with literary glossaries – appeared. The support of the Czech-Slovak and Slovak-Czech biliteracy alongside bilingualism represented a part of cultural policy and language planning that included the language management resulting in the specific peculiar form of lexicographical entries with both intralingual and interlingual explications of an unfamiliar word (by Slovak synonyms and Czech equivalents). A. Habovštiak, together with other linguists and cultural workers, became a textual lexicographer authoring appended dictionaries that represent a remarkable and still alive investment to the literary text lexicography accompanying classic Slovak literary works.

Keywords: Anton Habovštiak, Pavol Országh Hviezdoslav, Martin Kukučín, Slovak linguistics, Slovak literature, Czech-Slovak relations, mutual intelligibility, bilingualism, biliteracy, text lexicography, agnonyms, appended text dictionary, bilingual glossaries, cultural policy, language planning, language management.

Článok v skratke:

- Anton Habovštiak ako textový lexikograf pripravil v 50. rokoch 20. storočia do vydání P. O. Hviezdoslava a M. Kukučina v edícii Hviezdoslavovej knižnice tri lexikografické edičné prílohy – prílohové slovníčky – určené ako lexikografická opora pri čítaní literárneho diela pre slovenského aj českého čitateľa.
- Hviezdoslavova knižnica, jej zrod, ciele aj edičné osobitosti zohľadňujúce potreby českého čitateľa slovenskej literatúry vystupujú ako pozoruhodný fenomén dobovej kultúrnej politiky v slovensko-českých / česko-slovenských vzťahoch.

- Vydávanie osobito koncipovaných slovníčkov v podobe edičných príloh literárnych diel Hviezdoslavovej knižnice bolo krátkym svojráznym úsekom dlhej slovensko-českej / česko-slovenskej línie lexikografického pestovania biliterárnosti a bilingvizmu v medziliterárnom kontexte.
- Literárna textová lexikografia ako výberové spracovanie potenciálne problémových, neznámych slov (agnónym) na pomoc čitateľovi pri recepcii literárneho diela predstavuje špecifickú formu jazykového manažmentu v literárnom procese.
- V mozaike života a diela Antona Habovštiaka majú prílohové slovníčky, pomáhajúce odstraňovať lexikálne prekážky čitateľského vnímania Hviezdoslavovej a Kukučínovej tvorby, svoje pevné miesto.

1. ÚVOD

Čítať, ktorý som vložila do názvu štúdie zameranej na takmer nepoznanú oblasť v širokom spektre jazykovednej činnosti Antona Habovštiaka, predstavuje príklad literárnej textovej lexikografie. Je to jedno z hesiel *Slovníčka* pripraveného A. Habovštiakom do vydania Hviezdoslavovho *Eža Vlkolinského* (1953) ako pomoc a opora pre čitateľa literárneho diela pri stretnutí s potenciálne neznámymi slovami. Spomedzi spracovaných hesiel „prílohového slovníčka“ ponúklo sa práve ono, aby v roztváracom úvodnom pohľade lexikálne pripamätalo, čo je s osobnosťou Antona Habovštiaka – ako dokladá jeho dielo a ako sme ho osobne poznali v práci i mimopracovnom čase – nerozlučiteľne späté: prítomnosť vertikály duchovného bytia, jeho bytostné smerovanie „vhor“.¹

2. TEXTOVÁ LEXIKOGRAFIA V DIELE ANTONA HABOVŠTIAKA

V pohľadoch na dielo Antona Habovštiaka nie je jeho autorský prínos k textovej lexikografii (špecifickému typu výberového spracovania slovnej zásoby) širšie reflektovaný. Tri literárne prílohové slovníčky – glosáre slov predpokladane neznámych čitateľom literárnych diel – vystupujú síce ako súčasť habovštiakovských bibliografických súpisov, inak sa však táto práca veľmi nespomína, ani vo výročných medailónoch a analytických textoch venovaných jeho jazykovednej práci, ani v autorskej biografii *Túžba po poznaní* (2003) či v knihe Kataríny Habovštiakovej *Môj život s Antonom Habovštiakom* (2009). Jeho miesto v tejto oblasti je však z rozličných hľadísk hodno našej – nielen „výročnej“ – pozornosti.

Ak hovoríme, že A. Habovštiak všeobecne nie je „veľmi evidovaný“ ako textový lexikograf, treba súčasne povedať, že ani sama textová lexikografia, ktorej sa ako

¹ Hviezdoslavovo *vhor* (rytmicky i štylistickým zafarbením odlišné od viacslabičných synonym *nahor*, *hore* či *vozvyš*, *vozvyšok*) stretávame vo veršoch vyznievajúcich rozlične – aj profánne, ako v *Ežovi Vlkolinskom*, aj v zmysle naznačenej duchovnej vertikály. Tak napr. opakovane vystupuje v básni z cyklu *Prechádzky jarom* podľa incipitu nazvanej *Breh, vršok, bralo, hoľa, Tatier štít*, vo veršoch preniknutých zažitím veľkosti, vznešenosti, veleby: *Tak stúpal vhor / a stúpa, vókol seba nebeských / kmit motýľkov tých, hudby nesmrteľnej / veselý sprievod; pod ním do hlbín / zapadajúci zvonot slávnostný, / žalm mora, vonný šum hôr, človečenstva / zbor velebiaci – veniec z rajsských ľalij, / slncami skvitajúci v slávochráze / kol božskej hlavy... // Tomu zjaveniu / prítomný v duchu zvláštnou milosťou, / odbleskom, vnukom Ducha: užaslý / som na kolená sklesol stebielkom [...].*

mladý lingvista nedlho venoval, celkovo nebola dosiaľ v primeranej miere predmetom odbornej pozornosti.² V našom pohľade ide o prácu vo sfére spracovania lexiky spätšej s konkrétnym – osobitne literárnym – textom, ktorá má za cieľ pomôcť čitateľovi porozumieť neznámym mu slovám (agnonymám) a ich vysvetlením prekonať prekážky, ktoré pri vnímaní textu predstavujú. Inak povedané, textová lexikografia (činnosť a výsledok) má za cieľ pripraviť pre čitateľa lexikografickú oporu v záujme podpory jeho recepcie konkrétneho textu. Pod textovou lexikografiou spätou s literárnym dielom si prednostne možno predstaviť „prílohové slovníčky“, abecedne zoradené a objasnené súbory slov, ktoré bývajú ako súčasť edičnej výbavy, aj priamo pod názvom *Slovník* či *Slovníček*, pripojené v závere knihy k textu literárneho diela.

Na pomenovanie lexikálnej jednotky neznámej či nejasnej z hľadiska prijímateľa textu zaviedla ruská lingvistika termín *agnonymum* (Morkovkin – Morkovkina 1997).³ Výskum a spracovanie agnonymickej lexiky sa primárne orientuje na vnútrojazykové agnonymá (t. j. na lexiku predstavujúcu potenciálny problém pre predpokladaného adresáta pri recepcii textov vlastného jazyka – okrajovejšie, cudzie, zastarané či nárečové slová), ukazuje sa však prínosné uvažovať aj o medzijazykovej agnonymii (kde môže vystupovať celé široké spektrum neperiférnych i periférnych diferenčných javov).⁴ Prítomnosť agnonym sa podieľa na podobe a miere úplnosti recepcie toho či onoho diela u konkrétneho prijímateľa.

Do tohto priestoru sa ukladá existencia prílohových slovníčkov ako slovníčkov agnonym prinášajúcich ich výklad, resp. (aj) ekvivalenty v druhom jazyku, publiko-

² Termín textovej lexikografie nie je síce v odbornej literatúre veľmi frekvencovaný, lexikografickej teórii však nie je neznámy. Napr. v heslách *Dictionary of Lexicography* (Hartmann – James 2002, s. 141 – 142) stretávame definičnú postupnosť „textová lexikografia“ (text lexicography) → „textovo-špecifická lexikografia“ (text-specific lexicography) s výkladom „komplex činností týkajúcich sa návrhu, zostavovania, používania a vyhodnocovania textových (textovo-špecifických) slovníkov“. „Textový slovník“ je potom predstavený ako „typ referenčného diela založeného na jednom texte (napr. Homérova Iliada) alebo na súbore textov v rámci istého odboru [...]“. Za textovú lexikografiu možno považovať aj rozličné glosáre k odborným textom, učebniciam a pod., v literárnej sfére i autorské slovníky, ku ktorým sa v hesle „textový slovník“ aj odkazuje (pravda, pri autorských slovníkoch, ako to napr. v českom prostredí dokladá *Slovník Karla Čapka*, na rozdiel od prílohových slovníčkov ako predmetu nášho záujmu, nejde typologicky o výkladové slovníky, ich ciele sú iné a bývajú bez výkladu autorskej lexiky, porov. Štícha 2009, s. 28). Prílohové slovníčky v literárnych dielach predstavujú jeden z typov výstupu textovej (s konkrétnym textom/textami spätjej) lexikografie. Ich špecifickej existencii v slovenskom a česko-slovenskom priestore venovala som sa v niekoľkých štúdiách posledných rokov (Nábělková 2018, 2019, 2020, 2022), pohľad na textovú lexikografiu A. Habovštiaka ukladá sa do tohto rámca.

³ K termínu a jeho väzbe na používateľa jazyka v slovenskom kontexte bližšie Nábělková (2018, 2020).

⁴ Teória agnonymie sa rozvíja prevažne v ruskom odbornom prostredí, no termín *agnonymum* nájdeme aj v kompendiu *Dictionary of Lexicography*: „Agronym A word or phrase in the native or second/foreign language which is not in a given speaker's active vocabulary or passive vocabulary, but may be found in a specialised reference work (...)“ (Hartmann – James 2002, s. 4). Ako vidno, ponúknutá definícia zohľadňuje vnútrojazykový aj medzijazykový aspekt agnonymie.

vaných ako edičná príloha k literárnemu dielu s cieľom oslabovať komunikačné bariéry, ktoré predstavuje prítomnosť agnonymickej lexiky pre čitateľa s limitovanou lexikálnou (vnútrojazykovou či medzijazykovou) kompetenciou.⁵ Pravda, prílohové slovníčky – ako vlastný predmet nášho záujmu – predstavujú len jednu z možností lexikografického „spriezračnenia“ agnonymickej lexiky. Popri nich sa využívajú aj podstránkové textové slovníčky (poznámky pod čiarou) alebo textové zdvojovanie (vloženie ekvivalentu či objasňujúceho výkladu priamo k neznámemu slovu do textu). Objasnenia slov však nezriedka bývajú aj súčasťou širšie koncipovaného poznámkového aparátu, kde sa jazykové informácie striedajú (aj dopĺňajú) so širšími encyklopedickými výkladmi.⁶ Podľa zacielenia na vnútrojazykové či medzijazykové agnonymá môže byť textová lexikografia jednojazyčná, zameraná na objasňovanie agnonym za hranicou bežnej jazykovej kompetencie čitateľa vo vlastnom jazyku, aj dvojajazyčná, v našom pohľade slovensko-česká či česko-slovenská, ponúkajúca české/slovenské ekvivalenty ako pomoc pri čítaní textu v druhom jazyku.⁷

Do sféry textovej lexikografie vstúpil ešte nie tridsaťročný A. Habovštiak v 50. rokoch 20. storočia, keď v rámci veľkého edičného projektu Hviezdoslavovej knižnice pripravil slovníčky do kníh Martina Kukučina *Dedinský román* – s poviedkami *Mišo*, *Dedinský román*, *Rysavá jalovica*, *Zakáša*, *darmo je!* (1952) a Pavla Országha Hviezdoslava *Krvavé sonety* (1952) a *Ežo Vlkolinský* (1953). Deficit odbornej reflexie Habovštiakových (a nielen jeho) prílohových slovníčkov nazeraných či tematicky výberovo či komplexne v celej šírke ponúkajúcich sa analýz (od sledovania uplatneného koncepčného prístupu a jeho konkrétneho naplnenia v spracovaní jednotlivých slov po viacsmerné a „viacrozmerné“ porovnávanie s inými lexikografickými spracovaniami diel literárnych autorov) dá sa perspektívne odstrániť. Pri retrospektívnom pohľade už síce autentický spätný obraz efektívnosti pôsobenia bezprostrednej lexikografickej opory v literárnom procese nezískame, možno však predpokladať, že slovníčky, sprevádzajúce ako súčasť edičnej výbavy jednotlivé vydania literárnych diel, predstavovali (a ako trvalá investícia do literárnej komunikácie aj stále predstavujú) účinnú pomoc na ceste literárneho textu k čitateľovi. Súčasne – z hľadiska života slov – možno slovníčky, v súhre s autorom literárneho textu a lexikál-

⁵ O prílohových slovníčkoch charakterizovaných ako slovníčky agnonym vypracované so zreteľom na predpokladanú neznámosť konkrétnej lexiky u čitateľa (v danom prípade v *Hájkovej žene* P. O. Hviezdoslava) pozri Nábělková (2018).

⁶ Významnú pomoc používateľovi jazyka pri stretnutí s (preňho problematickou) agnonymickou lexikou prirodzene ponúkajú samostatné lexikografické diela, vo všeobecnosti môže ísť o výkladové, dvojajazyčné, nárečové či historické slovníky, slovníky cudzích slov a iné špecializované slovníky. Vo vzťahu k slovenčine však mnohé prílohové slovníčky ich existenciu aj predbiehali a prinášali lexikálnu oporu už v čase, keď potrebných lexikografických diel ešte nebolo.

⁷ K textovej lexikografii, agnonymii a prílohovým slovníčkom v česko-slovenskom kontexte pozri prednášku „...opatľujú se texty nejnutnějšími vysvětlivkami pod čarou nebo diferenciálním slovníkem...“ Textová lexikografia ako súčasť pestovania bilingvizmu a biliterárnosti v česko-slovenskom kontexte.^[1]

nou ponukou jeho diela, vnímať ako špecifickú fixáciu konkrétnej menej známej, neraz „časovo deaktualizovanej“ lexiky v spoločenskom rozšírení.⁸

O tom, že napriek výraznému časovému odstupe nestráca v živej komunikačnej platnosti dávny vklad A. Habovštiaka do textovej lexikografie svoju cenu, svedčia viaceré nedávne vyjadrenia pri príležitosti 170. výročia narodenia P. O. Hviezdoslava a vydania nového anglického prekladu (aj v našom čase, žiaľ, takých aktuálnych) *Krvavých sonetov*. Ich prekladateľ John Minahane v texte *Moderný, nie módny: Hviezdoslav 1909 – 1914* približuje vlastné vnímanie významu autora a jeho básnickej skladby, svoje prekladateľské postupy aj cestu vyrovnávania sa s komplexnou náročnosťou Hviezdoslavovho jazyka, v tom prirodzene i lexiky. Tematizujú súčasne jej nástrahy aj pre súčasného čitateľa dotýka sa uznanlivým vyjadrením prílohového slovníčka: „Niet však pochyb, že verš „živ sudbinej... trojny“ môže čitateľa vystrašiť, pretože sotva ešte niekto vie, čo je to *trojna*. Toto slovo sa nenachádza ani vo vynikajúcom slovníčku Antona Habovštiaka vo vydani *Krvavých sonetov* z roku 1952“ (Minahane 2019, s. 364). Skutočnosť, že hodnotenie čítame práve v súvislosti s odkazom na to, čo v slovníčku nie je a čo z hľadiska bezprostrednej čitateľskej opory na roztvorenie básnického obrazu vskutku chýba, možno vo vzťahu k prílohovým slovníčkom vnímať ako jedno z potvrdení ich významu.⁹ Vyzdvihnutie slovníčka A. Habovštiaka v *Krvavých sonetoch* nachádzame aj u J. Zambora v štúdiu *Interpretačná sonda do Hviezdoslavových Krvavých sonetov* (Zambor 2019, s. 377).¹⁰ To, že v našom čase takto pozi-

⁸ Diferencovanú „časovo deaktualizovanú“ lexiku (archaizmy, zastarané i zastarávajúce slová, historizmy) zastrešil J. Dolník termínom antikvarizmy (2003, s. 190 – 192). Možno pripomenúť aj pojem deponovaná lexika, s ktorým pracuje Ľ. Kralčák (depozíciu chápe ako stratu postavenia výrazu v aktívnej vrstve slovnej zásoby s posunom na osi „aktuálnosť – zastaranosť – archaickosť“; Kralčák 2010, s. 462). K danej téme vo hviezdoslavovskom kontexte pozri Nábělková (2018).

⁹ Pri interpretácii *trojny* v Hviezdoslavovom vykreslení skazy spôsobenej démonom vojny vo veršoch *Rod ľudský dlho spal už nepokojný: / i strhol sa! – živ sudbinej vtom trojny / zrel, úžas v očiach, v údoch mrazný strach*, J. Minahane odkazuje na potrebu poznania a v prípade nepoznania na význam lexikografického spriaznenia významu slova (agnonyma) – aj s odkazom na vzťah s lexémou *trlica* – pre pochopenie básnického obrazu: „Trojna bol nástroj, ktorý sa používal v určitom štádiu tradičného procesu vyrábania plátna z ľanu na oddeľovanie vlákien [...]. Skladal sa z dvoch vodorovných drevených dosák položených na nohách, a do štrbiny medzi nimi zapadala tretia – trlo – ako nôž. Stonky ľanu a konopy sa položili kolmo na štrbinu medzi doskami a striedavým udieraním noža a ťahaním stoniek k sebe sa ich drevnaté vlákna oddeľovali. Zdvihnutá ruka s dreveným nožom výtvorne pôsobí ako rozďavená čeľusť. Je to fantastický obraz, hodný toho, aby sa pridal k obvyklejším obrazom blížiacej sa hrozby... Akurát že sa toto slovo medzičasom dokonale vytratilo zo slovenského jazyka!“ (Minahane 2019, s. 364).

¹⁰ V pohľade na rozličné vydania *Krvavých sonetov* J. Zambor uvádza: „Textologicky relatívne korektným moderným vydaním cyklu je edícia z roku 1952. Cennou súčasťou knihy sú faksimile rukopisu a nakoniec aj vzhľadom na špecifickosť Hviezdoslavovho básnického jazyka potrebný jednoduchý, ale obsažný rozsiahly *Slovníček* Antona Habovštiaka, ktorý z dôvodu, že sa rátať i s českým čitateľom, uvádza aj české verzie slov; vo všetkých vydaniach s pripojenými vysvetleniami niektorých výrazov v najväčšej miere umožňuje elementárne pochopenie textu“ (Zambor 2019, s. 377). Také (o)cenenie *Slovníčka* (pravda, J. Zambor upozorňuje aj na isté nedostatky) predstavuje súčasne – pri odstupe takmer 70 rokov od vydania knihy – doklad jeho stálej prítomnosti a aktualizácie, využívania jeho disponibilnosti v kultúrnom priestore.

tívne vystúpilo hodnotenie *Slovníčka* sprevádzajúceho *Krvavé sonety*, kým vyjadrenia o ďalších slovníkoch veľmi nestretávame, možno pripísať skutočnosti, že práve *Krvavé sonety* s ich edičnou výbavou ako komplexnou oporou na ceste básnickej skladby k čitateľovi aktuálne vstúpili do centra pozornosti. Aj bez analogických vyjadrení možno však extrapolovať, že tak, ako je v kultúrnom priestore stále prítomný prílohový slovníček – lexikografická opora *Krvavých sonetov*, sú ako špecifická trvalá investícia stále prítomné, disponibilné i ďalšie dva slovníčky A. Habovštiaka (ako aj ďalšie slovníčkové prílohy rozličných autorov rozličného času).

Pokiaľ ide o vnímanie úlohy lexikografickej opory v edičnej výbave kníh v kontexte vydávania P. O. Hviezdoslava, možno ešte krátko odkázať na slová J. Zambora z textu *Interpretácia ako intímnejší kontakt* v úvode k publikácii *Hviezdoslav v interpretáciách*: „Najefektívnejšiu cestu k súčasnému edičnému predstavovaniu autorovej poézie vidím vo vydaniach so slovníkom a s poznámkami [...]“ (Zambor 2009, s. 5).¹¹

Pri výročí A. Habovštiaka žiada sa teda v pohľade na celok jeho diela upriamiť pozornosť aj na to, ako takmer na začiatku svojho lingvistického pôsobenia vstúpil prílohovými slovníčkami k vydaniam kľúčových textov dvoch slovenských literárnych veľikánov, Hviezdoslava a Kukučína, do sféry textovej lexikografie, keď sa spolu s ďalšími autormi slovníčkov podieľal na jej špecifickej rozvíjajúcej sa podobe v rámci významnej edičnej akcie Hviezdoslavovej knižnice. Svojimi slovníčkami je v tejto sfére ako textový lexikograf prítomný natrvalo. Celoživotnú osobnú spätosť lingvistickej a vlastnej literárnej tvorby A. Habovštiaka obohacuje príprava týchto slovníčkov o ďalší rozmer – o širšiu účasť v literárnej komunikácii poskytnutím bezprostrednej lexikografickej opory čitateľom diel iných literárnych autorov, pritom autorov z najväčších. Ako ukazuje spracovanie hesla *vhor* a ako napokon pri *Krvavých sonetoch* spomína Ján Zambor, v tejto špecifickej lexikografickej pomoci bol koncepcne prítomný zreteľ súčasne na slovenského aj českého čitateľa. Edičné osobitosti Hviezdoslavovej knižnice istého časového úseku dokladajú, že v slovenskej literárnej textovej lexikografii A. Habovštiak vystupuje ako jeden z jej protagonistov.

¹¹ Dôležitý je aj širší kontext uvedeného citátu: „Najefektívnejšiu cestu k súčasnému edičnému predstavovaniu autorovej poézie vidím vo vydaniach so slovníkom a s poznámkami, aké sa občas pri vydaniach starších i moderných klasikov objavovali i objavujú aj u nás, dokonca sme ich zaznamenali i v spojitosti s Hviezdoslavom; od nich by sa mohlo postúpiť k vydaniam s podstatne bohatším sprievodným aparátom [...]. V tomto smere hviezdoslavovské novšie edície nielenže nepokročili vpred, ale zaostávajú za dávnejšími; básnik vychádzal bez slovníka a poznámok alebo s touto prílohou redukovanou na nedostatočnú mieru. Už dávno mal byť spracovaný Hviezdoslavov slovník, čo si, pravdaže, vyžaduje nielen jazykovednú lexikografickú, ale aj literárnovednú hviezdoslavovskú kompetenciu“ (Zambor 2009, s. 5). Pohľad na podoby doterajšieho spracovania Hviezdoslavovej lexiky – uvedený dosiaľ nenaplnenými výzvovmi slovami M. Weingarta z 20. rokov 20. storočia (Weingart 1923, s. 138) – som ponúkla v prednáške „...hned pripravovati a vydati úplný slovník všech slov Hviezdoslavových s náležitým výkladem...“ Podoby hviezdoslavovskej lexikografie na medzinárodnej vedeckej konferencii *Slovakistika – súčasný stav a perspektívy*, ktorá sa konala 2. 12. 2021 pri príležitosti 60. výročia slovakistiky na Filozofickej fakulte Univerzity v Novom Sade.

3. ZROD, CIELE A EDIČNÉ OSOBITOSTI HVIEZDOSLAVOVEJ KNIŽNICE Z HĽADISKA SLOVENSKO-ČESKÝCH VZŤAHOV

Hviezdoslavova knižnica (ďalej HK) ako významné vydavateľské podujatie druhej polovice dvadsiateho storočia (veľké v mnohých smeroch, v kvantitatívnom pohľade počtom vydaných autorov aj vysokými nákladmi ich vydaných diel) predstavuje „výstup“ široko koncipovanej hviezdoslavovskej akcie r. 1949 späť so stým výročím narodenia Pavla Országha Hviezdoslava a sledujúcej cieľ sprístupniť v nových vydaniach klasické literárne diela čo najširšiemu okruhu čitateľov. Zrodu HK predchádzalo založenie Hviezdoslavovej spoločnosti a celonárodná zbierka do Hviezdoslavovho fondu ako inštitucionalizovaný rámec prebúdzania a mobilizovania kultúrnych síl spoločnosti. Prvým zväzkom HK bola kniha poézie P. O. Hviezdoslava *Odkazy*, ktorá vyšla v r. 1949 (ďalšie vydania nasledovali bezprostredne v r. 1950, 1951). K charakterizácii HK v dobovom kontexte aj v súčasnej reflexii štandardne patrí sprievodná informácia o úlohe Klementa Gottwalda pri jej založení.¹² Treba však zdôrazniť, že v pozadí celej akcie iniciačne i koncepcne stál Ladislav Novomeský.¹³

HK sa dnes spomína predovšetkým v literárnovedných prácach v súvislosti s aktuálnymi otázkami vývinu slovenskej textológie a problematikou edičného spracovania diel spolu s jednotlivými zložkami vydavateľského/edičného aparátu (pozri napr. Hučková 2012; Hašková 2013; Navrátil 2018).¹⁴ V inom pohľade sa HK predstavuje ako jedna z ciest budovania literárneho kánonu v novej spoločenskej situácii, kde edičný aparát v podobe komentárov, úvodov či doslovov slúžil vo vzťahu ku klasickej literatúre ako „kanonizačné gesto“ súladné so súdobým ideovo-politickým smerovaním (napr. Bílik 2015).

¹² Čitateľov o tom informovali a informujú aj slová uvádzané v úvode zväzkov prvého desaťročia edície: „HVIEZDOSLAVOVA KNIŽNICA, založená z podnetu Klementa Gottwalda pri stom výročí narodenia Pavla Országha-Hviezdoslava, je výber zo slovenských klasikov, ktorí svojou borbou za slobodu a ľudskosť stali sa tvorcami našej prítomnosti“, sprevádzané citátom: „Sprístupniť širokým masám slovenského ľudu to najlepšie, čo slovenská literatúra v minulosti vytvorila“ s podpisom Klement Gottwald.

¹³ L. Novomeský v povojnovom čase zastával viaceré kultúrno-politické funkcie. V súvisi s HK je dôležité, že v čase od apríla 1945 bol poverenikom pre školstvo a osvetu, od októbra 1948 do začiatku mája 1950 potom poverenikom školstva, vied a umení. V r. 1949 bol zvolený za predsedu Hviezdoslavovej spoločnosti. Už od r. 1945 zastával post predsedu Matice slovenskej, kde sa potom všetky činnosti okolo HK sústreďovali. Matica slovenská bola určená za vydavateľa a matičným pracovníkom bola aj zverená redakcia vydávaných zväzkov HK (čoskoro sa však vydávanie HK prenieslo do Slovenského vydavateľstva krásnej literatúry, ktoré sa v r. 1956 vrátilo k pôvodnému názvu Tatran). Treba na tomto mieste pripomenúť tragiku času s dosahom na Novomeského (a nielen jeho) život. Súbežne s tým, ako HK rozbiehala svoju činnosť, rozbiehal sa aj proces, v ktorom bol Novomeský odsúdený ako „buržoázny nacionalista“ a odstránený z verejného života. Laco Novomeský bol od A. Habovštiaka o dvadsať rokov starší, r. 2024 priniesol 120. výročie jeho narodenia.

¹⁴ Viaceré dôležité informácie a dobové hodnotenia HK možno nájsť v štúdiách Jozefa Ambruša, Antona Popoviča či Stanislava Šmatláka v publikácii *Človek a kniha* vydanej pri výročí vydavateľstva Tatran. J. Ambruš tu venoval osobitnú pozornosť aj hľadaniu optimálnych vzťahov medzi jednotlivými zložkami edičnej výbavy diela, špeciálne medzi vlastnými komentármi a slovníčkami (Ambruš 1972, s. 70).

Sústredenie na problematiku prílohových slovníčkov ako súčasti edičného vybavenia publikácií obohacuje pohľad na HK o ďalší dôležitý aspekt súvisiaci s dobovou kultúrnou politikou a česko-slovenskými vzťahmi. Celá hviezdoslavovská akcia vznikla ako paralelné podujatie k prebiehajúcej českej jiráskovskej akcii pri existujúcom vzájomnom prepojení. Česko-slovenský moment v koncepcii edície vidno naznačený už v časti Gottwaldovho *Listu k Akadémii na oslavu stého výročia narodenia Pavla Országha Hviezdoslava z 31. januára 1949*.¹⁵ S cieľavedomým nasmerovaním edície aj za hranice slovenského literárneho priestoru možno usúdiť vďaka osobitosti edičnej výbavy jej jednotlivých zväzkov.

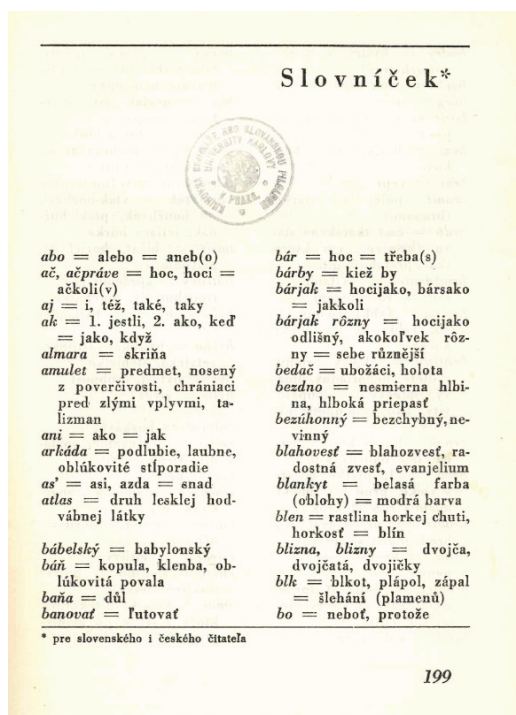
3.1. PRÍLOHOVÉ SLOVNÍČKY ZOHLADŇUJÚCE SLOVENSKÉHO AJ ČESKÉHO ČITATEĽA SLOVENSKEJ KLASIKY V HVIEZDOSLAVOVEJ KNIŽNICI

Od samého začiatku vstupuje teda do projektu HK zámer priebežného širokého sprístupňovania diel slovenskej literatúry súbežne v slovenskom aj v českom prostredí – a v spätosti s tým aj osobitný zreteľ popri slovenskom aj na českého čitateľa premietnutý do špecifickejšej podoby prílohových slovníčkov. O ich plánovaní L. Novomeský písal K. Gottwaldovi (Drug 1991, s. 17), o mieste diferenčných slovensko-českých slovníčkov v edičnej výbave kníh hovorilo sa medzi iným na zasadnutiach Hviezdoslavovej spoločnosti (Rosenbaum 1949a, 1949b).¹⁶ Explicitnú formuláciu určenia HK slo-

¹⁵ List popri poukaze na aktuálne kultúrne úlohy a dvojsmerné vzťahy s jiráskovskou akciou obsahuje aj slová o očakávanom „zľudovení najlepších diel slovenskej literatúry“ v českom prostredí: „Hviezdoslavovo jubileum nám preto tiež znova pripomína veľké kultúrne úlohy ľudovej demokracie a socializmu: prístupniť širokým masám slovenského ľudu to najlepšie, čo slovenská literatúra v minulosti vytvorila, teda tie diela, ktoré budú pre slovenský ľud posilou a povzbudením v budovaní lepšieho a krajšieho života. A ak dnes aj slovenský ľud očakáva so záujmom vydanie spisov českého spisovateľa Alojza Jiráska, prispelo by na druhej strane masové vydanie najlepších diel slovenskej literatúry zaiste aj k jej zľudoveniu v českých zemiach. Myslím, že zdarným splnením tejto úlohy uctíme najlepšie pamiatku básnika Hviezdoslava i ostatných slovenských spisovateľov a buditeľov“ (Gottwald 1950, s. 15 – 16). V publikácii *Hviezdoslav*, ktorá r. 1949 vyšla v Tatrane, bol spolu s Gottwaldovým listom uverejnený aj prejav Laca Novomeského *Hviezdoslav do vlastníctva našich myslí*, ktorý odznel ako príviet na slávnostnej výročnej akademii (Novomeský 1949; porov. aj Novomeský 1971). K väzbám A. Jiráska na Slovensko v súvislosti s jeho románom *Bratrstvo* aj k spoločenským hviezdoslavovsko-jiráskovským prepojeniam pozri Nábělková 2021.

¹⁶ Karol Rosenbaum, ktorý do roku 1957 edíciu HK redigoval, o edičných otázkach v Novom slove v marci 1949 uviedol: „Na prvom zasadnutí Hviezdoslavovej spoločnosti prerokovali sa edičné otázky. Rozhodlo sa, že jednotlivé sväzky vyjdú v 50-tisícovom náklade [...] V každom sväzku bude úvod, hodnotiaci autorovo dielo. Za dielom budú podľa potreby popularizujúce výklady a vysvetlivky k literárnemu obsahu jednotlivých prác, poznámky, ako aj slovník cudzích slov. Záverom príde k jednotlivým sväzkom diferenčially slovník slovensko-český, zameraný na českého čitateľa. Takto zredigované sväzky vzbudia iste veľký záujem, prehĺbia lásku k našej spisbe a zväčšia hlad po kultúre“ (Rosenbaum 1949a, s. 182). V českých Lidových novinách z apríla 1949 o slovníkoch podobne, no podrobnejšie písal: „Každý sväzok bude mať vstupnú štúdiu, popularizujúcu vydávané dielo. Za dielom budú poznámky a vysvetlivky, kde sa čitateľom vysvetlia ťažšie pasáže, napr. z poézie, ideový smysel básní, ako

venským aj českým čitateľom nachádzame v úvode Františka Votruba k prvému zväzku edície – Hviezdoslavovým *Odkazom* (1949): „Knihou Hviezdoslavovej poézie vstupuje do života zo vzácneho podnetu prezidenta Republiky Klementa Gottwalda slovenská Hviezdoslavova knižnica, určená najširšej verejnosti slovenskej i českej [...]“ (Votruba 1949, s. 9). V tomto zväzku sa pomenovanie adresátov nachádza aj na prvej strane *Slovníčka* vypracovaného Martou Marsinovou, keď poznámka pod čiarou uvádza jeho určenie „pre slovenského i českého čitateľa“ (Marsinová 1949a, s. 199). Prvý zväzok edície tak obsahuje dvojaké adresovanie slovenským a českým čitateľom – vo všeobecnej rovine v úvode a v súvislosti s lexikálnou oporou pri prílohovom slovníku. Už pohľad na prvú stranu slovníčka naznačuje, ako sa cieleňé smerovanie vydania k slovenským aj českým čitateľom premietlo do špecifického spracovania slovníka.

(1) Prvá strana *Slovníčka* Marty Marsinovej v *Odkazoch* P. O. Hviezdoslava (1949) ako prvom zväzku Hviezdoslavovej knižnice

aj všetky kultúrno-historické reálie. Za týmito vysvetlivkami bude slovensko-český slovník. Napr. slovník k Hviezdoslavovmu prvému sväzku bude mať vyše dvoch tisíc jednotiek. Diferenciálny slovník posluží sblížovaniu českého čitateľa so slovenskou literatúrou. Počíta sa, že v českých krajinách sa umiestni okolo 15 tisíc exemplárov každého sväzku. [...] Celkovo možno nazvať Hviezdoslavovu akciu slovy povereníka Novomeského, že ide o mohutný kultúrny plebiscit, v ktorom zvíťazí kultúra a slovenský pracujúci človek“ (Rosenbaum 1949b, s. 2).

Smerovanie k obidvom skupinám čitateľov obsahuje aj formulácia v závere edičných *Poznámok* v Hviezdoslavových *Krvavých sonetoch* (za nimi nasleduje *Slovníček* A. Habovštiaka): „Pripojujeme slovník, v ktorom český i slovenský čitateľ nájde výklady cudzích a nárečových slov“ (Hviezdoslav 1952a, s. 90). Určenie slovníčkov sa síce v jednotlivých knihách spomína len sporadicky, zreteľne však o ňom vypovedá výkladovo-prekladová podoba lexikografického spracovania s prítomnosťou slovenských aj českých slov v časti hesiel.

Na prípravu slovníčkov v jednotlivých zväzkoch HK sa podujali kultúrne pracovníci rozličnej profesionálnej orientácie, literárni vedci, kultúrno-osvetoví pracovníci i jazykovedci, niektorí sú autormi jedného slovníčka, iní aj viacerých. Textovej lexikografii tohto typu sa na začiatku päťdesiatych rokov okrem už spomenutých M. Marsinovej a A. Habovštiaka venovali aj ďalší lingvisti – s predchádzajúcou lexikografickou skúsenosťou na matičnom výkladovom slovníku (*Slovník spisovného jazyka slovenského*) či v blízkej aj ďalšej budúcnosti inkorporovaní do prác na výkladovej a prekladovej lexikografii (*Slovník slovenského jazyka* – ďalej SSSJ, *Česko-slovenský slovník*) – takmer súbežne s prípravou prvých prílohových slovníčkov sa rozbiehala nová, intenzívna fáza excerpcie pre SSSJ, sústredená v značnej miere na beletriu.¹⁷

Podoba spracovania slovnej zásoby nebola v jednotlivých slovníčkoch vo vydaniach HK jednotná. Osobitne v publikáciách zo začiatku päťdesiatych rokov stretávame koncepčné uchopenie, ktoré je z aspektu dotyku slovenčiny a češtiny a nasmerovania k slovenskému i českému čitateľovi veľmi pozoruhodné. Aj v jednej a tej istej knihe možno napr. v heslách stretnúť rozličné explikačné postupy – pri jednotlivých heslových slovách nachádzame za znamienkom rovnosti (=) ich slovenský výklad (opisom – výkladovou perifrázou – alebo využitím slovenských synonym), pri iných zase český ekvivalent a ešte pri ďalších obidve podoby explikácie slov, oddelené len ďalším znamienkom rovnosti. Niekedy je výkladové synonymum bivalentné – súbežne slovenské aj české (*krútňava* = vír).¹⁸ V *Slovníčku* M. Marsinovej k Hviezdoslavovým *Odkazom* vystupujú napr. takéto rôznorodé explikačné po-

¹⁷ Na slovníčkoch HK sa v prvých rokoch podieľali Marta Marsinová (POH: *Odkazy*, 1949 – zv. 1), Anton Jánošík (Jesenský: *Pani Rafiková a iní*, 1950 – zv. 4), Gejza Horák (Timrava: *Všetko za národ*, 1952 – zv. 9; Timrava: *Hrdinovia*, 1953 – zv. 17), Ján Oravec (Jégé: *Adam Šangala*, 1952 – zv. 13), Anton Habovštiak (POH: *Krvavé sonety*, 1952 – zv. 6; Kukučín: *Dedinský román*, 1952 – zv. 11; POH: *Ežo Vlkolinský*, 1953 – zv. 16), Elena Smiešková (Gregor-Tajovský: *Žliebky*, 1953 – zv. 19), Mária Šalingová (Štúr: *Reči a state*, 1953 – zv. 21) či Richard Schnek (Sládkovič: *Detvan*, 1952 – zv. 10; Marina, 1953 – zv. 14). Za osobitnú zmienku v tomto kontexte stojí stručný česko-slovenský (teda v porovnaní s inými „opačný“) *Slovníček* vo vydání básní Jána Kollára, ktorý spracoval Eugen Jóna (Kollár: *Vlastenec*, 1952 – zv. 7). Na edičných prílohách, slovníčkoch či vysvetlivkách v prvom desaťročí HK – už bez osobitného zreteľa na češtinu – pracovali aj Želmíra Gašparíková (Zechenter-Laskomerský: *Obrázky a rozmary*, 1955 – zv. 29), Jozef Stolc (Čajak: *Z povinnosti*, 1956 – zv. 35), Jozef R. Nižnanský (Kalinčiak: *Orava, Svätý duch*, 1957 – zv. 36; Bielek: *Obrázky z hôr*, 1957 – zv. 37).

¹⁸ O česko-slovenskej bivalentnosti ako súčasnej príslušnosti konkrétnych jazykových prostriedkov k dvom štruktúrnym kódom (súčasne k slovenčine aj k češtine) pozri napr. Nábělková (2008).

stupy: *aj* = i, tiež, také, taky / *baňa* = dŕl / *banovať* = ľutovať / *bedač* = ubožáci, hólota / *broň* = brnenie / *zbroj* = panciř / *bŭtl'avyj* = spráchnivený = trouchnivělý, práchnivý / *detva* = deti / *čudno* = podivně / *grŭň* = lesnatá, travnatá stráň / *jagať sa* = skvieť sa, lesknúť sa, žiariť, mihať sa = třpytiti se / *konár* = větev / *vychytiť sa* = vybrať sa, vydať sa (na cestu) / *vytrčat' sa* = ukazovať, pýšiť sa, honosiť sa = chloubiti se / *zora, zore* = červánky / *zvat' sa* = nazývať sa, volať sa = jmenovati se. V treťom zväzku knižnice, vo vydaní Kalinčiakovej *Reštavrácie* (1950), pri *Slovníčku*, ktorý spracoval Ján Frlička, možno pod čiarou nájsť odkaz na českého čitateľa, v danom prípade aj s istým vysvetlením nejednotnosti spracovania hesiel: „Pre českých čitateľov uvádzame osobitný výklad len vtedy, ak pre češtinu nie je dosť jasné slovenské tlmočenie“ (Frlička 1950, s. 177). V realizácii to potom (podobne ako pri Hviezdoslavových *Odkazoch*) vyzerá napr. takto: *barbora* (žart.) = basa, najhlbší strunový nástroj / *barboráš* = basista, kto hrá na base / *blanár* = kožiari, kožkár, kožušník / *drmat'* = prudko mykať = lomcovati, trásti / *gróf* = príslušník vyššej šľachty = hrabě / *figliar* = kujon, huncút, *lapaj* = šibal, čtverák, šelma.

Ide, ako vidno, o vskutku špecifickú podobu lexikografického spracovania agnonymickej, recepcne potenciálne problémovej lexiky literárneho diela v slovensko-českom kontexte. Skúmavejší pohľad na jednotlivosť by v konkrétnych slovníkoch odhalil viac, na tomto mieste ide o základné predstavenie prístupu a postupu. Čitateľovi sa ponúkalo (a, keď vezme knihy do rúk dnes, aj stále ponúka) spracovanie agnonymických slov v podobe, ktorá nijako nenaznačuje, či po znamienku rovnosti nasleduje „výkladová slovenská“ alebo „prekladová česká“ časť hesla – vyplýva to len z príslušnosti slova lexémy (či „textového slova“, lexie) k slovenčine alebo češtinu. V situácii, keď po znamienku rovnosti nasleduje bivalentné slovo patriace do slovenskej aj do českej slovnej zásoby, je pri takomto prístupe pravá časť hesla súčasne výkladová i prekladová (napr. *bál* = ples / *belasý* = modrý / *papirosa* = cigareta / *regula* = pravidlo), spracovanie hesiel s dvoma znamienkami rovnosti (ukazujúcimi postupnosť výkladu a prekladu) naznačuje slovensko-českú „komplexnosť“ explikácie (*jagať sa* = skvieť sa, lesknúť sa, žiariť, mihať sa = třpytiti se / *odkväcnúť* = bezvládne odpadnúť = sklesnouti). Maximum, čo sa však celkovo o prístupe k spracovaniu slovníčkov a o rozmanitej podobe hesiel v HK ako informácia pre používateľa/čitateľa hovorí, je poznámka pri *Slovníčku* Jána Frličku – v iných knihách sa neopakuje.¹⁹

¹⁹ Uplatnenie rámcovo trojakého spracovania možno demonštrovať aj na príkladoch z neskorších publikácií, napr. na niekoľkých heslách z jednej dvojstrany *Slovníčka* J. Oravca z Jégého *Adama Šangalu* (1952, zv. 13, s. 322 – 323). Aj tu je časť heslových slov vyložená pomocou slovenských synonym, resp. výkladovej perifrázy: *naoblápať* = naobjímať / *nepobadať* = nespozorovať, nepostihnúť / *nesladiť sa* = nechcieť sa, nežiadať sa / *okruh* = krajec / *opacha* = niečo ozrutné, veľké; iná časť pomocou českých ekvivalentov: *obd'aleč* = opodál / *odkrivkať* = odkulhati / *okrivieť* = zchromnouti / *otlkať* = otloukati; pri časti nachádzame kombináciu obidvoch: *nedbaj* = nedbanlivec = nedbalec / *nevdojak* = nevedomky, mimovoľne, nevedno ako = bezděčně / *opálat'* = pohojďavať (napr. voľne visiacimi nohami) =

Prvé slovníčky HK, ako vidno, explicitné označenie „českej zóny“ v heslovej stati neobsahovali. Jej označenie pomocou skratky č. sa objavilo po istom čase, ako to napr. ukazuje habovštiakovský príklad z r. 1953: *vhor* = hore, nahor, č. vzhůru. Také je napr. spracovanie niektorých hesiel v *Slovníčku* Eleny Smieškovej k *Žliebkom* J. G. Tajovského (1953, zv. 18): *jarok* = č. potůček, stružka / *obriadit'* = č. dáti do pořádku, upravit, očistiti / *okopniet'* = roztopit' sa (o snehu); č. roztáti / *oštara* = č. potíž, nepříjemnost / *pestvá vystrájat'* = č. dováděti / *zvárať šaty* = č. vyvažovati prádlo. Porov. aj heslá *Slovníčka* Márie Šalingovej v knihe *Reči a state* L. Štúra (1953, zv. 21): *bedárit'* = č. nuzně žiti / *besný* = č. vztekly / *daromnica* = č. malichernost, hloupost / *hliviet'* = č. lenivěti / *chýr* = č. pověst, slech / *potkýnať sa* = č. klopýtati. Popri „výkladovo-prekladových“ heslách s oddelením českého prekladového ekvivalentu pomocou skratky č. (typu *bosora* = bosorka, striga, č. čarodějnice) stretávame – ako jeden z príkladov nejednotnosti spracovania – i „dvojkombináciu“ vyznačujúcich prostriedkov, druhé znamienko rovnosti spolu so skratkou č.: *pomkýnať (sa)* = posúvať (sa) = č. posunovati (se) / *snár* = rojko = č. snílek / *zahliadať* = zazerat', gániť = č. posupně hleděti.

Vo využívaní skratky č. na označenie prekladovej časti hesiel prílohových slovníčkov HK možno vidieť koncepčné edičné rozhodnutie, čas vovádzania a aj vlastná prax koncipovania hesiel s týmto označením sa u jednotlivých autorov líšili. Akokoľvek, už v priebehu prvého desaťročia zreteľ na českého čitateľa v HK ustupoval, prítomnosť českých ekvivalentov redla a prílohové slovníčky sa postupne z výkladovo-prekladových začali meniť na vnútrojazykové výkladové slovenské agnonymické textové literárne slovníčky. Už v päťdesiatych rokoch vychádzali aj knihy s prílohovými slovníčkami, aké sú v knihách vydávaných v slovenskom prostredí bežnejšie, známejšie a aj prirodzenejšie, t. j. so slovníčkami, ktoré sa sústreďujú na lexiku potenciálne problémovú z hľadiska slovenského čitateľa a podávajú ju s vysvetlením pomocou slovenských výkladových prostriedkov (perifrázou či výkladovým synonymom, niekedy s vymedzujúcou sémantizáciou).²⁰

pohupovati. Z jednotlivostí sa napr. so zreteľom na prijatú stratégiu uvádzať český ekvivalent, len ak je výklad pomocou slovenských synonym (alebo slovenskej výkladovej perifrázy) nedostatočný, možno pristaviť pri výklade slova *ozembuch* = netrebák, prisprostý, nasprostastý. V danom prípade asi nárečové slovo *netrebák* (netrebný) nie je a nebolo dost inštruktívne ani pre slovenského, nieto českého čitateľa, pri účinnosti výkladových synonym *prisprostý*, *nasprostastý* možno ako prekážku porozumenia na českej strane vidieť skutočnosť, že slová *sprostý* v slovenčine a češtine predstavujú medzijazykové homonymá – na zradnosť ich vzťahu upozorňuje napr. osobitná príloha *Homonymá* v káľalovskom slovníku (K. Kálal – M. Kálal 1923; M. Kálal 1924), V. Budovičová explicitne uvádza ich komunikačnú/semikomunikačnú chýlostivosť (Budovičová 1987; v širších súvislostiach slovensko-českej lexikálnej homonymie Nábeľková 2017b). Otázka zodpovedajúcej primeranosti spracovania jednotlivých hesiel prirodzene vystupuje vo všetkých prílohových slovníčkoch.

²⁰ So stručnými slovenskými výkladovými slovníčkami vyšli napr. *V otroctve* L. Podjavorinskej (1954 – zv. 25, slovníček V. Bunčáková), *Obrazy a rozmary* G. Zechentera-Laskomerského (1955 – zv. 29, slovníček Ž. Gašpariková) či *Z povinnosti* J. Čajaka (1957 – zv. 35, slovníček J. Štolc). Niektoré

Osobitný zreteľ na českého čitateľa, premietaný do podoby prílohových slovníčkov, sa síce pri príprave aj propagácii HK sporadicky spomínal, no sústredenejšia kritická lingvistická pozornosť sa tejto špecifickej koncepcii textovej lexikografie nevenovala. Pokiaľ viem, cielené zameranie na „český moment“ slovníčkov HK obsahuje len analytický článok Věry Svobodovej *Hviezdoslavova knižnice* v časopise *Naše řeč* z r. 1951. Prejdúc prvými piatimi zväzkami autorka prichádza k záveru, že „vcelku jsou slovníčky ke svazkům Hviezdoslavovy knižnice vypracovány dobře“, môžu českým čitateľom uľahčovať porozumenie slovenských diel a prispieť tak k bratskému spolužitiu na poli kultúry (Svobodová 1951, s. 172), pravda, poukazuje aj na niektoré nedostatky s cieľom pozitívne prispieť k vtedy ešte živej dobovej praxi. Viac než celkovej koncepcii venuje sa konkrétnym typovým nedostatkom a chybám.²¹

V spätnom pohľade môžeme existenciu prílohových slovníčkov HK zohľadňujúcich jazykové potreby českých čitateľov slovenských literárnych textov – v duchu všeobecnejšej formulácie o „bratskom spolužití na poli kultúry“ (a s využitím súčasného pojmového aparátu) – vnímať ako jeden z prejavov dobovej kultúrnej politiky a jazykového plánovania so zameraním na pestovanie biliterárnosti spolu s podporou rozvoja bilingvizmu v česko-slovenskom kontexte. V takom nasvietení sa ukazuje, že A. Habovštiak svojimi slovníčkami súčasne s lexikografickou pomocou slovenským čitateľom vstúpil aj do procesu spoločenského rozvíjania česko-slovenských / slovensko-českých medziliterárnych vzťahov druhej polovice 20. storočia. Pred bližším predstavením trojice jeho slovníčkov je vhodné pristaviť sa ešte aspoň v krátkosti pri tradícii literárnej textovej lexikografie v kontexte pestovania česko-slovenskej biliterárnosti a charakterizácii textovej lexikografie ako špecifickej formy jazykového manažmentu.

3.2. SLOVNÍČKY HVIEZDOSLAVOVEJ KNIŽNICE V SLOVENSKO-ČESKEJ LÍNII LEXIKOGRAFICKÉHO PESTOVANIA BILITERÁRNOSTI A BILINGVIZMU

Literárne textové slovníčky ako opora pre českého čitateľa pri čítaní slovenského literárneho diela v origináli majú v česko-slovenskom kontexte dávnu históriu.

knihy vyšli už v 50. rokoch bez slovníčkov, napr. *Kronika* P. Jilemnického (1958 – zv. 46), *Mladost* M. Figuli (1959 – zv. 48).

²¹ V kritických poznámkach k jednotlivostiam V. Svobodová uvádza, že mnohé lexikálne diferencie potrebné pre českého čitateľa v slovníčkoch chýbajú, nie vždy sú vyložené pomenovania súvisiace s osobitosťami slovenského života. Na dokladoch zo slovníčkov ukazuje, ako sa niektoré slová vykladajú len slovenským ekvivalentom, no takým, ktorý je pre českého čitateľa tiež neznámy (na porovnanie pozri napr. pozn. 19), niekedy sa vyskytujú neživé české ekvivalenty zo starších českých slovníkov (prípadne aj vykonštruované české slová), v iných prípadoch spracovanie podáva neúplný, nepresný alebo nezreteľný výklad. Hoci autorka nedostatky, na ktoré obracia pozornosť, nepovažuje za zásadné, nazdáva sa, že by pri príprave slovníčkov bola prospešná spolupráca s českými odborníkmi (Svobodová 1951). Stručnejšie zmienky nájdeme aj inde – v dobovej situácii niekoľko kritických slov vo vzťahu k jednotlivostiam aj k celku („Slovníčky nie sú na rovnakej úrovni a budú vyžadovať viacej starostlivosti...“) venoval slovníčkom v širšie koncipovanom článku *Hviezdoslavova knižnica* Ján K. Garaj (1955).

Do ich existencie sa kontinuálne premietala špecifická situácia vzájomných vzťahov, ktorej uchopenie sa v literárnovednom komparatistickom pohľade premietlo do konceptu osobitného česko-slovenského medziliterárneho spoločenstva, predstavujúceho zvláštnu formu bezprostredného spolužitia s intenzívnou mierou vývinovej interakcie. V reflexii česko-slovenského medziliterárneho spoločenstva frekventovane vystupujú súvzťažné pojmy bilingvizmus a biliterárnosť – z hľadiska prijímateľov literárnych textov biliterárnosť znamená schopnosť využívať jazyky dvoch literatúr, svojej i tej, s ktorou je v kontakte.²²

V našom pohľade je pri prílohových textových slovníkoch vo vzťahovom poli komplexného „biliterárneho procesu“ dôležité, že sú cielené na prijímateľa – smerujú k historicky postupne sa rozširujúcemu okruhu čitateľov s cieľom uľahčiť, podporiť a „skvalitniť“ bezprostrednú medzijazykovú literárnu komunikáciu a v širšom horizonte prispievať k prehľbovaniu a upevňovaniu biliterárnosti. Pre česko-slovenský kontext je príznačné, že v rovine jazykových kompetencií čítanie textu v druhom jazyku „bazálne zabezpečuje“ receptívny bilingvizmus opretý o vzájomnú zrozumiteľnosť blízkopríbuzných jazykov charakterizovaných významnou mierou zhôd na všetkých rovinách. Je však zrejmé, že pri recepcii literárneho diela vstupná receptívna bilingválna kompetencia čitateľa opierajúca sa o primárnu zrozumiteľnosť jazykov nestačí – do komplexu existujúcich jazykových bariér sa osobitne premieta široké spektrum lexikálnych medzijazykových diferencií aj kultúrne špecifických lingvovoreálií. Pri nedostatočnej znalosti druhého jazyka všeobecne môže existencia jazykových rozdielov v dvojjazykovej komunikácii viesť k semikomunikácii, ku komunikačným šumom, nepochopeniam aj nedorozumeniam.²³ Medziliterárna komunikácia ako forma nepriamej komunikácie je aj vzhľadom na komplexnosť zahŕňajúcu estetické pôsobenie v tomto smere ešte zraniteľnejšia.

Pre literárnu textovú lexikografiu v česko-slovenskom kultúrnom priestore je príznačné, že sa rozličné formy explikácie diferenčných, „neznámych či menej známych“, agnonymických slov priamo v texte či v samostatnej prílohe začali objavovať spontán-

²² Vývinu česko-slovenských/slovensko-českých jazykovo-literárnych vzťahov a premenám ich koncepčného uchopenia bolo venované veľa pozornosti (jej obzor pozri napr. v encyklopedickom hesle Nábělková 2017a). K téme biliterárnosti pozri napr. Ďurišin (1975), Rosenbaum (1987), Zelenka (1998), Nábělková (2019, 2020), aktuálne Pátková (2024). Odlišné dobové konceptualizácie ako „česko-slovenská literatúra“ súčasným úvahám o biliterárnosti nebránia, porov. v tomto smere formuláciu D. Ďurišina: „Pri hodnotení dejinného úseku od osvietenstva po súčasnosť v podstate niet pochybnosti o existencii dvoch samobytných literárnych úzov, samostatne sa vyvíjajúcich národných literatúr s vlastnou vývinovou dynamikou a diferenciačným procesom. Preto možno celkom objektívne konštatovať, že slovensko-české a česko-slovenské literárne vzťahy majú v tomto dejinnom úseku medziliterárny charakter v pravom zmysle slova, i keď, pravda, s prítomnosťou niektorých špecifických momentov, ktoré svojou povahou pripomínajú vzťahy vnútoliterárne (...)“ (Ďurišin 1975, s. 337).

²³ Termín E. Haugena *semikomunikácia* adaptovala Viera Budovičová na pomenovanie javu „neúplnej“ či „nepľnohodnotnej“ česko-slovenskej komunikácie navodenej neosvojenými medzijazykovými rozdielmi (Budovičová 1987, 1988; porov. tiež Sloboda 2004, 2017).

ne, neskôr sa prílohové slovníčky stali viac či menej pravidelnou súčasťou špecializovaných edícií (napr. Nábělková 2015, 2020). Dôležité je pritom zdôrazniť, že v súhrne dvojazyčnej literárnej textovej lexikografie (či, ako v prípade HK, lexikografickej praxe s dvojazyčným momentom) absolútne prevažujú slovníčky adresované českému čitateľovi slovenských literárnych diel. Mnohé diela slovenských autorov v 19. a 20. storočí vychádzali v českom prostredí, prítomnosť lexikografickej čitateľskej opory sa za takých okolností javí prirodzená. Je aj prirodzené ich existenciu vnímať ako dobový príspevok k rozvíjaniu bilingvizmu a biliterárnosti.²⁴ V súvislosti s predstavenou špecifickou edičnou praxou v HK nás však prednostne zaujíma oficiálna línia cielenej investície do prílohovej slovensko-českej textovej lexikografie pri vydávaní slovenskej literatúry v slovenskom vydavateľskom prostredí. Ako bezprostredná predchodkyňa v tejto línii vystupuje prvorepubliková matičná edícia *Čítanie študujúcej mládeže* (ďalej ČŠM), kde slovensko-české prílohové slovníčky s cieľom podporne rozvíjať slovensko-českú biliterárnosť predstavujú prejav dobovej kultúrnej politiky zameranej na rozvíjanie a prehlbovanie česko-slovenských vzťahov a kultúrne stmelovanie spoločnosti. V prvom desaťročí edície ČŠM začínajúc rokom 1922 boli diela slovenskej literatúry opatrené „klasickými“ slovensko-českými diferenčnými slovníčkami s deklarovaným českým adresátom slovenského textu.²⁵

Do edičnej praxe prílohovej textovej lexikografie sa teda v oboch obdobiach bezprostredne po zásadných dejinných otrasoch a zvrtoch premietal zreteľ na pestovanie česko-slovenskej biliterárnosti, t. j. na rozvíjanie schopnosti a pripravenosti českého čitateľa prijímať slovenskú literatúru v origináli. Pri ČŠM a HK ako edíci-

²⁴ K tomuto času sa viaže aj vydanie prvého diferenčného *Slovníka slovenskočeského a československého* (1896) Karla Kálala a Karola Salvu so vstupnými slovami odkazujúcimi aj do literárnej sféry: „Čte-li Čech knihu slovenskou, naskytne se mu tu a tam slovo neznámé; také Slovákovi při čtení knihy české. I sestavili jsme proto slovník, který obsahuje takováto rozdílná slova, tedy slovník rozdílných slov čili diferenční.“ Na slovník Kálala a Salvu ako lexikografickú lastovičku, od ktorej sa odvíja prax vydávania diferenčných slovníkov v 20. storočí (Gajdošová 2014), jestvujú rozličné dobové odporúčajúce odkazy – možno tak sledovať aj prepojenie tohto samostatne vydaného diferenčného slovníka a rozličných prílohových slovníkov. Odkazuje naň napr. František Frýdecký v knihe P. O. Hviezdoslava *Básně biblické*, vydané v Prahe v roku 1911 po slovensky (hoci pod českým názvom) či Josef Svítal, ktorý pripravil (a úvodom a slovníkom doplnil) pražské vydanie knihy S. Hurbana Vajanského *Herodes a jiné básně* (1912) (Nábělková 2020). K vydávaniu slovacík v českom prostredí pozri napr. Zelenková 2009; Zelenková – Pokorný 2004.

²⁵ Autorom prvých slovensko-českých slovníkov v ČŠM bol klasický filológ František Heřman-ský, pôsobiaci v medzivojnovom období na Slovensku, v rokoch 1920 – 1926 ako tajomník Matice slovenskej aj tajomník jej jazykového odboru (ku komplexnému pôsobeniu F. Heřmanského pozri Nábělková 2022). Jednoduché spracovanie (uvádzaním českých ekvivalentov, prípadne výkladovou perifrázou) možno predstaviť na heslách zo *Slovníčka k Hájnikově žene* (ČŠM 2/1922): *bralo* bradlo, úskalí, skála / *brav* vepř / *bridit'* sa hnusiti se, oškliviti se / *broniet'* sa rdíti se, zapalovati se, červenati se / *cifrovat'* zdobiti, krášliti / *čušať* mlčeti, býti tiše / *detva* děti / *drieňny* urostlý, ztepilý, hezký / *hájničit'* býti hajným / *hliviet'* hníti, lenošiti / *hoľa* holá lesní stráň / *figliar* šibal, čtverák, šelma / *hlaveň* hlaveň (u pušky); ohořené poleno, oharek / *krpce* opánky, kožená obuv s řemínky / *piliť* řezati (pilou) / *popři* při, podle / *sitno* peklo / *smútiť* býti smuten, truchliti / *statočný* poctivý, řádný / *statok* dobytek.

ách zameraných na sprístupňovanie diel slovenskej literatúry širokým kruhom slovenských a českých čitateľov a formovanie literárneho kánonu v prelomových obdobiach – po vzniku ČSR a v povojnovom období – predstavuje táto edičná politika realizovaná v Matici slovenskej súčasť širšie chápanej kultúrnej politiky spoločného česko-slovenského štátu presahujúcej slovenské literárne prostredie. Ak textovú lexikografiu s jej cieľom poskytnúť jazykovú oporu na uľahčenie a prehĺbenie literárnej komunikácie možno vo všeobecnosti vnímať ako formu jazykového manažmentu, dvojjazyčná textová lexikografia predstavuje osobitú formu jazykového manažmentu v medzijazykovom literárnom procese (bližšie Nábělková 2019, 2020).

Zreteľ na českého čitateľa, doložený v edičnej výbave kníh prítomnosťou špecificky koncipovaných prílohových slovníkov, obidve edície spája, súčasne sa však v tomto smere aj všeličím líšia. Odlišuje ich napr. to, že deklarovaným českým čitateľom ČŠM a adresátom prílohových slovníkov boli českí študenti, ktorým jednotlivé slovenské literárne diela predpisovali aj študijné plány,²⁶ na rozdiel od bližšie nešpecifikovaného okruhu potenciálnych českých čitateľov HK. Podrobnejší pohľad na vývin textovej lexikografie v obidvoch edíciách pri vzájomnom porovnaní by vyžadoval veľa priestoru. V stručnosti možno k ČŠM povedať, že prílohové slovníčky tu prekonal vývin od jednoduchých slovensko-českých slovníkov prvých rokov k neskorším slovníkom „hybridného charakteru“ adresovaným slovenskému aj českému čitateľovi, ktoré predstavujú istý predobraz lexikografickej praxe v HK – a ďalej k slovenským slovníkom koncipovaným už bez zreteľa na českého čitateľa.²⁷ Pri obidvoch veľkých vydavateľských projektoch, ČŠM a HK, existujú popri rozdieloch aj viaceré filiace a priame (vydavateľské, personálne, v čomsi i koncepcné) prepojenia a nadväznosti.²⁸ Inštitucionálna väzba i personálne prepojenia ČŠM

²⁶ Z českých filológov slovníkom v ČŠM a ich využitiu v učebnom procese kontinuálne venoval pozornosť napr. Alois Gregor, v časopise Naše řeč sa ich dotkol Josef Zubatý pri hodnotení a odporúčaní ČŠM pre české školy („protože se nám zdá nutné, aby i česká studující mládež, naše budoucí intelligence, poznávala slovenské písemnictví a s ním slovenskou duši, slovenský život“) (Zubatý 1925; bližšie k reflexii ČŠM Nábělková 2020).

²⁷ Na sprítomnenie edičného obrazu ČŠM treba povedať, že jednotlivé knižné zväzky v priebehu rokov vychádzali s tým istým „poradovým číslom“ opakovane, v nezmenenej podobe alebo s istými úpravami, ktoré sa týkali aj prílohových slovníkov. Napr. Hviezdoslavova *Hájnikova žena* v prvom vydaní (1922) aj vo štvrtom vydaní (1937) vyšla s prílohovým slovensko-českým slovníkom F. Heřmanského, v piatom vydaní (1941) sa čitateľom nenúkal žiaden slovník a šieste vydanie (1949) vyšlo s novým prílohovým slovníkom, ktorý vypracovala M. Marsinová, na rozdiel od diferenčného slovensko-českého slovníka F. Heřmanského už ako vnútrojazykovo koncipovaný slovník bez prítomnosti českých ekvivalentov.

²⁸ Personálne prepojenie vystupuje predovšetkým v postave K. Rosenbauma, referenta Literárno-historického odboru Matice slovenskej (1947 – 1951), ktorý na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov redigoval ČŠM (pričom jeho podpis tu nachádzame napr. aj pod slovníkom vo *Výbere z malomestských rozprávok* Janka Jesenského z r. 1951) a redigoval i HK (porov. pozn. 16). Medzi autormi vydavateľských príloh v obidvoch edíciách s hviezdoslavovským lexikografickým príspevom stretávame M. Marsinová. K. Rosenbaum a M. Marsinová sa v ČŠM stretli v r. 1949 pri šiestom vydaní *Hájnikovej ženy* (pozri pozn. 27) a v tom istom roku aj v HK pri vydaní Hviezdoslavových *Odkazov*.

a HK vytvárali predpoklady aj na prenos inšpirácií a skúseností vo sfére textovej lexikografie.

Z hľadiska koncepčného vývinu textovej lexikografie v sledovanej línii ČŠM – HK sa treba osobitne pristiť pri pôsobení Jána K. Garaja, činovníka Matice slovenskej, ktorý ČŠM v tridsiatych rokoch redigoval. Ján K. Garaj je v lingvistickom prostredí známy predovšetkým ako autor lexikografického diela *Príručný slovník diferenciálny a synonymický* (1937a). Slovník vyšiel ako 45. zväzok ČŠM, vznikovo i obsahovo bol s edíciou tesne spätý. Eugen Jóna v dobovej recenzii písal: „Pri jednotlivých vydaniach v Čítaní študujúcej mládeže bývaly slovníčky, ktoré neobvyklé a od češtiny odchylné výrazy vysvetľovali českými slovami alebo známymi synonymami. Prvou, no nie jedinou úlohou nového slovníka Garajovho bolo nahradiť tie slovníčky“ (Jóna 1937, s. 644).²⁹ Pohľad do nasledujúcich publikácií ČŠM ukazuje, že sa to vskutku udialo a že ďalej ako nový typ lexikografickej opory vystupovali v rámci súpisu povinného čítania odkazy na Garajov slovník. Okrem iného sa pritom ukazuje, že v pôvodne zvažovanom názve slovníka bola spätosť s „povinným školským čítaním“ zreteľnejšia – tak vo vydaní Timravinho *Výberu z diela* z r. 1937 vidno odkaz na „Slovník jazykový k slovenskej literatúre na školách. Sv. XLV. (V tlači.)“, no v tom istom roku napr. v treťom vydaní *Detvana* (ktorý ešte v r. 1934 v druhom vydaní vyšiel so slovensko-českým slovníčkom Cyrila Chorváta) už vystupuje pod názvom *Príručný slovník diferenciálny a synonymický*.

V našich súvislostiach je zaujímavé, že práve pohľad do Garajovho „hybridného“ diferenciálno-synonymického slovníka z r. 1937 ukazuje príbuznosti so spracovaním prílohových slovníčkov v HK. Predobraz Garajovho slovníka možno pritom nájsť už v jeho vlastnom prístupe k prílohovým slovensko-českým slovníčkom v ČŠM. V slovníčku k Tajovského *Výboru z rozprávok* (ČŠM 42/1936) vidno, ako v spracovaní niektorých hesiel už pri heslovom slove (odlišne od praxe F. Heřmanského) nezachytáva len jeho český ekvivalent (či ekvivalenty), ale uvádzaním slovenských synonym „posilňuje slovenskú stranu“ hesla: *cieňa kôlna* (pre vozy a náčinie) – kôlna (pro vozy a nářadí) / *glemba ťarbák*, pomalý – těžkopádný, louda / *just* (z lat. iuste) jednako, preca – přece / *odedza* povojník – chůvka (pruh látky na chování dítěte). V *Príručnom slovníku diferenciálnom a synonymickom*, ktorý už nie je „prílohovým slovníčkom“, konkrétne heslá potom vyzerajú takto: **cieňa kôlna** (pre vozy a náčinie) – kôlna, podstřešek / **glemba**, glembaj, griňo, griňavec, ťarbák, chumaj, chruňo – louda / **just** (nem., z lat.) jednako, preca, práve, priam preto, na protiveň – přece, zrovna / **odedza** povojník; šata, odev – chůvka (pruh látky na chování dítěte).

²⁹ Podobne to v Slove a slovesnosti formuloval Ľudovít Novák: „Dílo Garajovo je totiž hlavně v části diferenciální určeno pro historické země: mají se jím nahradit malé diferenční slovníčky, které byly dosud připojovány k velké části svazků středoškolské četby v uvedené sbírce a které se mají postupně z dalších vydání vypouštěti“ (Novák 1938, s. 61).

V úvode slovníka J. K. Garaj píše, že pôvodne mal obsahovať len slová menej známe a také, ktoré treba vysvetliť českému čitateľovi. Rozhodol sa však pôvodnú koncepciu diferenčného slovníka pozmeniť a zostaviť synonymický slovník, ktorý by „najvhodnejším spôsobom sprístupnil čím väčšie bohatstvo slovné (...), lebo takáto pomôcka jazyková nám doteraz chýbala“. Podržal pritom i pôvodnú intenciu, aby bol slovník vhodnou príručkou aj českému čitateľovi – české ekvivalenty však neuvádza systematicky: „Rozumie sa, tam, kde slovenské slová shodujú sa s českými významove, alebo sú nie veľmi odlišné hláskoslovne – české slová vystaly“ (Garaj 1937a, s. 3). Výsledkom je lexikografické spracovanie asi 7000 hesiel, v ktorom sa spojenie princípov diferenčného a synonymického slovníka premietlo do disparitnosti, rozmanitosti heslových typov. Tak popri heslách, kde pri heslovom slove sústredil slovenské (blízke aj vzdialenejšie) synonymá s následným českým ekvivalentom či ekvivalentmi (**clivost'** tesnosť, smútok, žiaľ – teskivosť / **farbistý** pestrý, rozmanitý, rozličný – barevný / **zrezka** rezko, čerstvo, obratne, šibko, hybko – čile, krepce), obsahuje slovník aj heslá, ktoré zachytávajú čisto slovenské synonymické rady, ktoré „návodne“ obsahujú aj český ekvivalent, napr. v hesle **brechat'** štekať, havkať, blavkať, d'avať, d'avkať môže byť pre českého používateľa slovníka oporným slovom už sloveso *štekať*.³⁰ Na námietky o krížení princípov v slovníku uverejnených v *Slovenských pohľadoch* J. K. Garaj v odpovedi za recenziou E. Jónu napísal: „Vec je predsa celkom prostá: k danému heslu sa zostavily synonymá, a keď českému čitateľovi dostatočne a dosť jasne nevysvetlili slovenské slová význam hesla, pripojily sa české slová“ (Garaj 1937b, s. 644 – 645). V konečnom dôsledku je spracovanie lexiky v slovníku v mnohých smeroch nesystematické, nedôsledné a neraz zavádzajúce. Čo však treba osobitne zdôrazniť – spojením a dodatočným rozpracovaním hesiel jednotlivých slovníčkov z ČŠM a ich vydaním v samostatnom lexikografickom kompendiu stratil sa typ zopätia prílohového slovníčka a literárneho textu, ku ktorému bol ako edičný aparát pripojený (od čoho sa odvíjala aj podmienenosť výkladu slova jeho konkrétnym textovým výskytom v danom diele), no na spoľahlivejší vyšší stupeň spracovania literárne exponovanej vnútrojazykovej či medzijazykovej agnonymickej lexiky slovník ako celok nepokročil.

Garajov slovník predstavuje z rozličných hľadísk pozoruhodný fenomén. Jeho pokus o spojenie diferenčného slovensko-českého slovníka a synonymického slovníka bol v kritikách z metodologického lexikografického aspektu (nekompatibilita princípov spracovania) a v súhre s tým aj z hľadiska konkrétneho spracovania hesiel odmietnutý (osobitne kriticky sa mu podrobne venoval Ľudovít Novák 1938, 1939;

³⁰ Stojí vari za to spomenúť, že problematika vzájomných vzťahov slovenských a českých synonymických skupín s ich prekrývaním, ktorá sa v Garajovom slovníku takto špecificky vynorila v lexikografickej praxi, predstavuje jeden z aktuálnych výskumných okruhov porovnávacej lexikológie (Nábělková 2013).

porov. Gajdošová 2014). Akokoľvek by sme hodnotili jeho koncepciu a realizáciu, je zrejme, že v sledovaní otázky pestovania česko-slovenskej / slovensko-českej biliterárnosti a jej lexikografickej podpory a opory predstavuje Garajov slovník v porovnaní s prílohovými slovníčkami v jednotlivých knihách špecifický posun smerom k školskému textovému slovníku vnútrojazykových aj medzijazykových agnónym založenému na lexikálnom materiáli slovenskej literatúry a adresovanému slovenskému i českému čitateľovi. V našom pohľade zaujíma osobitné postavenie aj tým, že završujúc takto na jednej strane investície do pestovania slovensko-českej biliterárnosti v matičnom ČŠM v medzivojnovom období, predstavuje mostík ponad obdobie štyridsiatych rokov (keď sa čitateľom v ČŠM ponúkali slovníčky vnútrojazykových agnónym bez zreteľa na českého čitateľa) k povojnovému obdobiu a edičnej praxi v HK. Aj pri zbežnom pohľade je zrejme, že napriek spomínanej kritike mnohé prílohové slovníčky vo vydaniach HK začiatku päťdesiatych rokov garajovský „synonymicko-diferenčný model“ (pri rozdielnom formálnom stvárnení) výrazne pripomínajú. Zacielenie pozornosti na typy textových slovníkov v česko-slovenskom medziliterárnom procese nás – pri všetkých oprávnených výhradách – oprávňuje pripísať Garajovmu slovníku v tomto smere osobitné postavenie.

Nadväznosť ČŠM a HK, ktorá je zrejmä v podobe hesiel, ukazuje sa aj v sprievodných komentároch. Spomínala som už vyjadrenie J. Frličku vo vydaní Kalinčiakovej *Reštavrácie* v HK (Frlička 1951) o vzájomnom obsahovom prepojení slovenskej výkladovo-synonymickej a českej prekladovo-ekvivalenčnej časti hesla, kde sa explicitne uvádza, že heslá obsahujú výklad pre českých čitateľov len vtedy, ak im nie je dostačujúce, dosť nápomocné slovenské tlmočenie. Bez výraznejšieho zahľbovania sa do jednotlivých slovníčkov a ich porovnania možno pritom povedať, že hoci medzi Garajovým slovníkom a prílohovými slovníčkami v HK vidno príbuznosť a v prípadoch jednoduchších hesiel aj zhodu, celkovo autori slovníčkov, ak aj mali Garajov slovník pri koncipovaní v ruke, nepreberali mechanicky jeho riešenia a jednotlivé heslá sa konkrétnym spracovaním líšia.³¹ A hoci aj možno v spracovaní hesiel vidieť príbuznosti, dôležité je spomenúť jeden dôležitý koncepčný rozdiel. V Garajovom slovníku sa heslo – v súlade s názvom slovníka – štandardne rozkladá na dve časti, slovenskú synonymickú a českú prekladovú (heslá bez českých ekvivalentov ponúkajú čisto kumuláciu slovenských synonym), kým v štruktúre slovníčkov HK slovenské synonymá uvádzané za znamienkom rovnosti zreteľnejšie vystupujú vo funkcii výkladových synonym heslového slova.

³¹ Porov. napr. heslá **durit'** hnať, huškať, plašiť, pobádať – honiti, poháněti / **figel'** žart; úskok, kujonstvo, huncútstvo, prefikanosť, furtáctvo – šibalství, čtveráctví, šelmovství / **odpratať (sa)** odísť, vzdialiť (sa), odstrániť (sa) – odkliditi (se) (v Garajovom slovníku) a *durit'* = pobádať, poháňať = pobízeti (v slovníku M. Marsinovej, Hviezdoslav: *Odkazy*, 1949); *figel'* = šelmovský kousek, úskok, žert, čtveráctví (v slovníku E. Čunderlíka, Kukučín: *Život*, 1950); *odpratať sa* = odísť = odklidit se, zmizet (v slovníku G. Horáka, Timrava: *Skúsenosť, Všetko za národ*, 1952).

Príbuznosť a rozdielnosť uplatnenia garajovského prístupu ukazuje sa aj v porovnaní s malou ukážkou konkrétnych hesiel A. Habovštiaka z jeho troch prílohových slovníčkov:³² (GAR) **ogabať sa** oriadiť sa, okiepiť sa, ustrojiť sa, upraviť sa / (H-DR) *ogabať sa* = dať sa do poriadku, obriadiť sa, upraviť sa = upraviť sa / (GAR) **azda, azdaj** vari, hádam, možno, (snád') – snad / (H-KS) *azda* = snad / (GAR) **ciagol', ciagel'** cencúl', cimbolec, cingel', combel', krenec – střechýl, rampouch / (H-EV) *ciagel'* = zamrznutá voda na odkvape strechy, cencúl', č. střechýl, rampouch.

Osobitne sa žiada pristaviť pri už spomenutom rozdiely širšieho „literárneho záberu“ slovníka J. Garaja na rozdiel od spätosti prílohových slovníčkov s konkrétnym dielom, čo vo výklade hesla možno schematicky uchopiť ako protiklad lexémy a lexie (pravda, konkrétne to býva zložitejšie a rozmanitejšie – napokon, aj v tom istom diele sa napr. slovo môže vyskytnúť vo viacerých významoch, čo by sa malo odraziť aj v spracovaní v prílohovom slovníku).

Široké a nie príliš zreteľné garajovské spracovanie hesla *zavracat'* možno porovnať napr. s textovo podmienenou užšou explikáciou slova *zavracat'* v *Slovníčku k Ežovi Vlkolinskému* (bez českého ekvivalentu): (GAR) **zavracat'** odvracať, vyvrátiť; vyobracať, vyzvrtať; sháňať, zhladúvať, zaháňať – vyvraceti, vyobraceti; obraceti; vraceti, sháňeti / (H-EV) *zavracat'* = viesť po správnej ceste, napomínať.³³

Väčšiu spätosť s textom vidno u A. Habovštiaka napr. aj pri slove *drobizg* pomenúvajúcom v danom kontexte malé zemiaky, ide však o iný prípad – na rozdiel od jeho spracovania v *Slovníčku* (aj na rozdiel od českého ekvivalentu) konkrétnejší výklad v slovníku J. Garaja textový význam slova nezahŕňa: (GAR) **drobizg** drobné deti – drobotina / (H-DR) *drobizg* = čo je drobné (napr. deti) = drobotina.³⁴

4. PRÍLOHOVÉ SLOVNÍČKY ANTONA HABOVŠTIAKA

V hviezdoslavovsko-kukučínovskej textovej lexikografii A. Habovštiaka sa osobná lingvistická príprava stretá s rodáckou znalosťou oravského jazykového východiska P. O. Hviezdoslava i M. Kukučina a dlhodobým záujmom o ich literárne dielo. V jeho bibliografii sú známe štúdie aj knižné diela venované jazyku Oravy

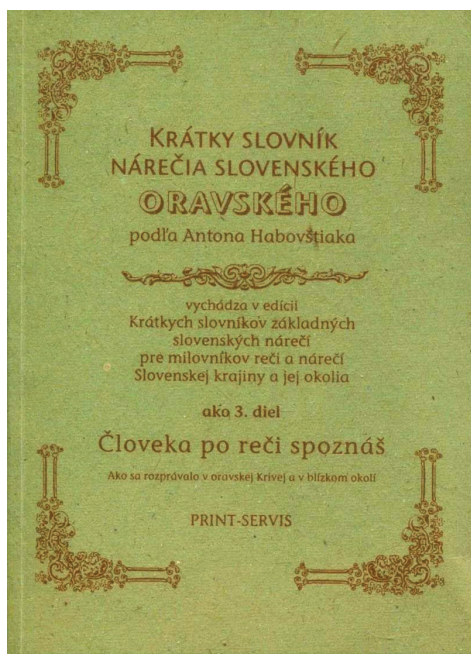
³² Skratka GAR odkazuje k slovníku J. Garaja. Skratky H-DR, H-KS, H-EV tu i ďalej odkazujú k slovníkom A. Habovštiaka, kým skratky DR, KS, EV odkazujú pri citátoch priamo k textom M. Kukučina: DR – *Dedinský román* a P. O. Hviezdoslava: KS – *Krvavé sonety*, EV – *Ežo Vlkolinský*.

³³ Porov. širšie miesto výskytu v Hviezdoslavovom diele: „*Viem!*“ *mať* nevrie / *mu* odsekla, až zvrátil spešne zrak, / *a* ťažko polkla. „*No ty ešte vždy / nevedieš zdáš sa: že to proti / sa mojej vôli, synku! A preds' som / ti to už dudala, i za otca / (och, keby ťa bol lepšie zavracal / a nie ti povoľoval vo všetkom* –) [...] (EV, s. 40 – 41).

³⁴ U Kukučina: *Inokedy musela mu navyberať čo najväčšej švábky, len aby sa s tým nemilým škra-baním čím skôr odbavil. Dnes navyberal si samého drobzigu a pokorne sadol na nízučký stolček. Škrabe pekne, dočista* (DR, 154). Ako samostatný význam boli už „drobné veci“ vyčlenené v *Slovníku jazyka slovenského* E. Jónu a A. Jánošika (1. malé, drobné deti; 2. mláďatá; 3. drobné veci), pri zodpovedajúcom tretom význame aj s konkrétnym „zemiakovým dokladom“ z diela M. Kukučina.

v širšom ukotvení oravského života, tradícií i folklóru, rovnako ako práce venované jazyku diel P. O. Hviezdoslava a M. Kukučina (Hviezdoslavovi napr. 1952c, 1952d, 1969a, 1969b, 1982a; Kukučinovi 1972, 1982b, 1989; porov. aj literárne orientovanú štúdiu r. 1988).

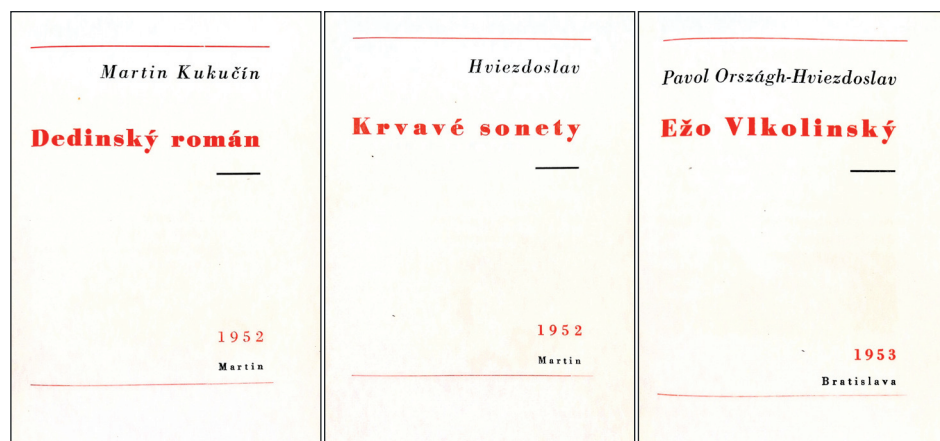
Vo vzťahu k hviezdoslavovsko-kukučínovským oravským reláciám iného typu v diele A. Habovštiaka zaujímavo vystupuje kniha *Oravci o svojej minulosti: reč a slovesnosť oravského ľudu* (1983), kde kapitola *Rozprávania o oravskom kraji a ľuďoch* obsahuje aj autentické zápisy nárečových prejavov o Hviezdoslavovi a Kukučínovi (*Hviezdosláu aj Nádaši chodili ku mne, Hviezdoslav dovrával starému ocovi, Poznala som Nádašieho aj Hviezdosláva, Keť prišieu Kukučín do Jaseňovej a i.*). Kniha obsahuje aj stručný *Slovníček k nárečovým textom*, ktorého autorské uvedenie zodpovedá užšej charakteristike textovej lexikografie: „V slovníčku uvádzame iba tie významy slova, ktoré sú v publikovaných textoch, t. j. nie všetky nárečové významy istého slova“ (Habovštiak 1983, s. 359). Mnohé z týchto slov nachádzame aj v obsažnejšom, no stále stručnom lexikografickom spracovaní oravskej lexiky *Krátky slovník nárečia slovenského oravského* (1995).³⁵

(2) *Krátky slovník nárečia slovenského oravského* (1995)

³⁵ V úvode slovníka – a podobne aj v knihe *Túžba po poznaní* (2003) – A. Habovštiak uvádza, že ide len o výber zo širšie koncipovaného *Slovníka oravských nárečí* (22 000 hesiel) pripravovaného s manželkou Katarínou Habovštiakovou na báze zozbieraných záznamov nárečových slov.

Tri prílohové literárne slovníčky (Habovštiak 1952a, 1952b, 1953) prirodzene nie sú oravskými nárečovými slovníkmi, hoci na ceste pomoci čitateľovi aj hviezdoslavovské a kukučínovské dialektizmy v istom rozsahu obsahujú.

(3) Titulné strany vydání kníh P. O. Hviezdoslava a M. Kukučina v Hviezdoslavovej knižnici so slovníčkami A. Habovštiaka

Kladiem si za hlavný cieľ celého textu pritiahnúť vo výročnom čase pozornosť aj k tejto sfére lingvistickej aktivity A. Habovštiaka a poukázať pritom na jej miesto v širšom kontexte, nie ako „drobného jednotlivého“ javu, ale ako súčasti jedného z výrazných a pozoruhodných prúdov dobovej kultúrnej politiky. Zároveň so smerovaním k čitateľom so zreteľnou úlohou v širšom vnútoliterárnom aj medziliterárnom procese možno súčasne pri lexikologicko-lexikografickom zameraní vnímať jeho tri prílohové slovníčky ako špecifické čiastkové autorské sondy do lexiky básnických a prozaických diel P. O. Hviezdoslava a M. Kukučina. Podrobnejšia analýza ich realizácie ukázala by mnohé v každom smere – stojí za to aspoň naznačiť cesty možných pohľadov.

Principiálne dôležitou problematikou spracúvania prílohových slovníčkov vo všeobecnosti je otázka výberu potenciálne problematickej (z hľadiska čitateľa predpokladane agnonymickej) lexiky. O tejto zložke prípravy slovníčkov v HK bližšie informácie nemáme – je zrejmé, že príprava a celý komplex spracovania súboru hesiel bol vzhľadom na prijatú koncepciu komplikovaný diferencovaným dvojakým jazykovým vedomím predpokladaných adresátov, čitateľov literárnych diel, ktoré malo byť zohľadnené. A. Habovštiak (podobne ako ďalší autori slovníčkov) primárne disponoval slovenským jazykovým vedomím.³⁶ Vo vzťahu k uvádzaným českým

³⁶ Porov. poznámku V. Svobodovej o vhodnosti perspektívnej spolupráce autorov slovníčkov HK s českými odborníkmi (pozn. 21).

ekvivalentom ukazuje sa ako jedna z ciest s predpokladanými zaujímavými výsledkami porovnanie s rozličnými staršími slovníkmi, s dobovými i budúcimi slovensko-českými slovníčkami (publikovanými v slovenských, no i v českých vydaniach, s už spomínanými slovníčkami v ČŠM či s Garajovým slovníkom), s budúcnostne časovo nie príliš vzdialeným *Slovensko-českým slovníkom* A. Kamiša a V. Gašparíkovej (1967).³⁷ Pozoruhodné výsledky v tomto smere môžu ponúkať aj pohľady do lexiky zachytenej v paralelných korpusoch (či v ďalších zatiaľ „neskorpuseovaných“ prekladoch slovenskej literatúry do češtiny).

Medzi rozličnými možnými širšími pohľadmi sa aj vzhľadom na slovensko-český moment slovníčkov ako osobitne zaujímavé ponúka porovnanie s diferenčnými káľalovskými slovníkmi (1896,³⁸ 1923, 1924), už aj preto, že cenný *Slovenský slovník z literatúry aj nářečí* bol v čase vzniku HK autorom prílohových slovníčkov k dispozícii. Vo vzťahu k slovenskému výkladu lexiky literárnych autorov v ňom pristupuje pozoruhodný fakt, že M. Káľal v *Predmluve* uvádza: „...nebohý básnik Hviezdoslav písomne mi vysvetlil do 350 zvláštnych slov zo svojich diel“ (Káľal 1924, s. 4) – nevieme, žiaľ, o ktoré „zvláštne slová“ išlo.

O Miroslavovi Káľalovi hodno v kontexte textovej lexikografie ako osobitnej formy jazykového manažmentu dodať, že sa v medzivojnovom období opakovane vyjadroval k otázke optimálneho sprostredkúvania literárnych diel v česko-slovenskom medziliterárnom procese, pričom patril k zástancom „tretej cesty“: neprekladať, texty čítať v origináli, no vydávať ich s podporným explikačným aparátom – bezprostrednou lexikografickou oporou.³⁹ Káľalovský slovník predstavuje významné porovnávacie pozadie tak v smere slovenského výkladu, ako aj v rovine českých ekvivalentov.

V súvislosti s nářečovou lexikou v slovníčkoch A. Habovštiaka sa ako jedna z ciest ďalšieho spoznávania ukazuje pozrieť, koľko ich heslových slov sa formálne či významovo dotýka (oravských) dialektov a predstavuje lexémy tak či onak zachytené v jeho širšom nářečovom slovníku – a v ďalšom porovnaní aj v doterajších dieloch *Slovníka slovenských nářečí*. Ktoré s rozličnými kvalifikátormi (ľudové, nářečové, krajové alebo etnografizmy) zachytávajú slovenské výkladové slovníky,⁴⁰ status ktorých slov bol napr. hodnotený a prehodnocovaný z hľadiska spi-

³⁷ Možno pripomenúť, že V. Gašparíková bola tiež inkorporovaná do práce na edičných prílohách HK (porov. pozn. 17).

³⁸ Bližšie k slovníku Káľala – Salvu (1896) v našom kontexte pozri pozn. 24.

³⁹ Na viacerých miestach M. Káľal pripomínal aj dovtedajšiu prax takéhoto vydávania beletrie, uvádzajúc celú triádu lexikografických opôr – poznámky pod čiarou, zdvojovanie (vysvetlenia v zátvorke za neznámym výrazom – to osobitne pre mládež) a prílohové slovníčky. V texte z roku 1923 písal: „Ide o vydavateľskú prax v budúcnosti, ide o dôležité rozhodnutie, ako riešiť prakticky otázku dvoch spisovných rečí pri jednote správy a školstva“ a v tomto zmysle vítal, že v roku 1922 Matica slovenská začala vydávať knihy pre mládež opatrené slovensko-českým slovníkom (podrobnejšie Nábělková 2020, s. 23 – 25).

⁴⁰ V *Slovníčkoch* HK všeobecne, a teda ani u A. Habovštiaka, sa takéto štylistické kvalifikátory

sovnosti v cykle *Čítame Slovník slovenského jazyka*,⁴¹ čo ponúkajú etymologické výklady. Nemenej zaujímavé je, ktoré slová zo slovníčkov druhej slovníky vôbec nezachytávajú. Pri takom pohľade ukázali by sa prirodzene aj iné, nenárečové typy agnonymickej lexiky ponúkanej v textovom slovníčkovom spracovaní. V analýze hesiel a vzájomnom porovnávaní slovníčkov A. Habovštiaka ako špecificky zaujímavé vystupujú heslové slová objavujúce sa v dvoch či aj troch jeho slovníkoch, zhody a rozdiely v ich spracovaní a pod. Pri porovnávaní spracovania slovnej zásoby v slovníkoch HK možno v súvislosti s *Krvavými sonetmi* upozorniť na zaujímavú skutočnosť, že 4 sonety a zohľadnenie ich lexiky v slovníčku M. Marsinovej obsahoval už prvý zväzok HK, Hviezdoslavove *Odkazy* (pozri pozn. 44).

Je zrejmé, že v stručnom obraze sa z naznačeného dá ponúknuť máločo. Na hrubé predstavenie možno vhodne poslúžiť posledné dve strany z každého *Slovníčka* – vybrala som posledné dve, pretože na nich vidno autorovo meno. Rozhodla som sa najskôr v náznaku schematicky ukázať, v akom pomere sa na týchto stranách so zreteľom na slovenského a českého čitateľa uplatnili spomenuté tri spôsoby explikácie – slovenské synonymum/synonymá (prípadne výkladová perifráza), český ekvivalent/ekvivalenty (a/alebo perifráza) alebo výkladovo-prekladové slovensko-české priblíženie heslového slova. V takomto výpise heslových slov vidno, že na sledovanej dvojstrane v každom slovníčku prevažujú výkladové heslá s explikáciou pomocou slovenských synonym a naopak najmenej je slov, ktoré sú opatrené len českými prekladovými ekvivalentmi. Pohľad čisto na heslo-

nevyužívali. V tomto smere je napr. zaujímavé porovnať dva *Slovníčky* M. Marsinovej, ktoré obidva vyšli v r. 1949, jeden v HK (Marsinová 1949a), druhý v ČŠM (Marsinová 1949b). Na rozdiel od „hybridného“ výkladovo-prekladového medzijazykového slovníčka bez kvalifikátorov v Hviezdoslavových *Odkazoch*, ktorý vyšiel v HK, slovníček v 6. vydaní Hájkovej ženy vyšiel v ČŠM (ako tam už v tom čase bolo prijaté, bez českých ekvivalentov) s podrobnejšou kvalifikáciou spracovaných heslových slov pomocou diferencovaného súboru kvalifikátorov (arch., básn., demin., expres., kolekt., ľud., náreč., skráť., čes., lat., maď., nem., tal., tur.) (pozri Nábělková 2018, s. 350) (porov. pozn. 27). M. Marsinová sa v danom čase agnonymickej lexike z pohľadu čitateľa – ako prekážke pri rozkrývaní básnických obrazov – venovala aj v štúdiu *O takzvanej nesrozumiteľnosti Hviezdoslava*, s poukazom na ústup poznania celých vrstiev slov v súvislosti s premenou podmienok života (bližšie Nábělková 2018; k historizácii ako typu jazykovej zmeny navodenej vývinovými spoločenskými zmenami pozri Múcsková 2012; porov. aj pozn. 9). Možno pripomenúť, že vzácny pohľad na lexiku tradičného spôsobu života v jej nárečovej diferencovanosti prináša lexikálny diel *Atlasu slovenského jazyka* A. Habovštiaka (1984) (v spektre bodov výskumu nárečových heteroným o. i. vystupuje dvanásť oravských lokalít – osem z nich, medzi nimi rodná obec Krivá, má ako „svojho výskumníka“ A. Habovštiaka).

⁴¹ Hodnotiaci cyklus *Čítame Slovník slovenského jazyka* publikovaný na prelome 60. a 70. rokov v *Kultúre slova* predstavuje – aj s odstupom mnohých rokov (a možno čím ďalej tým viac) – veľmi zaujímavé čítanie. Medzi analyzovanými slovami – zväčša so zvažovaním návrhu prehodnotiť ich nárečový, krajový či ľudový status na neutrálny alebo expresívny spisovný – v odkazoch na Hviezdoslavove a Kukučínove literárne texty nachádzame napr. *cárok*, *cedák*, *ciagel'*, *cíperie*, *drbolit'*, *drapačka*, *flúškať*, *fujava*, *chvost*, *kopice/kopicia*. V uvažovaní o heslách *drapačka* či *kopice* využívajú sa o. i. poznatky z *Oravských nárečí* A. Habovštiaka.

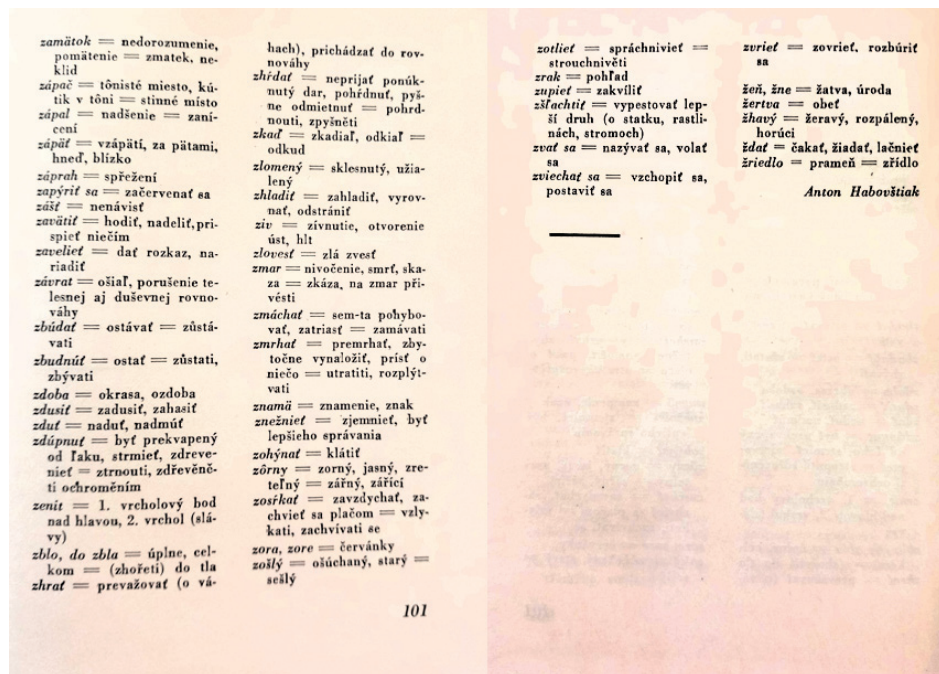
vé slová bez ich explikácie prizýva položiť si experimentálne otázku, aký asi typ výkladu (a prečo) ponúka A. Habovštiak v slovníčku – ukazuje sa, že jeho voľbu nie je ľahké odhadnúť.

Po porovnaní samostatných hesiel s reálnym slovníčkovým spracovaním možno ako heslá výkladového typu predstaviť napr.: (H-KS) *zapýriť sa* = začerVENAť sa / (H-KS) *zlomený* = sklesnutý, užialený / (H-KS) *zviechať sa* = vZchopiť sa, postaviť sa / (H-DR) *zanovit* = tvrdohlavec, zaťatý tvrdošijný človek / (H-DR) *zimušný* = zimný, čo pretrvá zimu / (H-EV) *zazdravkať* = priať dobré zdravie, pripíť na dobré zdravie / (H-EV) *dudať* = viackrát hovoriť, stále opakovať, vravieť do omrzenia. Ako prekladové heslá s českým ekvivalentom napr.: (H-KS) *záprah* = spřežení / (H-KS) *zora, zore* = červánky / (H-DR) *zalanským* = předloni / (H-EV) *žihlava* = č. kopřiva / (H-EV) *žubrienka* = č. pulec.⁴² Příkladmi spracovania výkladovo-prekladových hesiel môžu nám byť napr.: (H-KS) *zápač* = tónisté miesto, kútik v tóni = stinné miesto / (H-KS) *zbudnúť* = ostať = zústať, zbývať / (H-DR) *mívať* = myslieť, nazdávať sa, domnievať sa = mysliti, míniť, domnívati se / (H-EV) *zoriť sa* = červenieť sa, svitať, č. rudnouti, svitati / (H-EV) *zurkotať* = zurčať, crkوتاť, č. zurčeti.

V druhom slede – s niekoľkými sprievodnými poznámkami – ponúknem ešte na ukážku zopár slov spracovaných v slovníkových heslách v súvzťažnosti s ich výskytom v literárnom (básnickom Hviezdoslavovom i prozaickom Kukučínovom) texte. Žiadalo by sa túto časť, názorne ukazujúcu spätosť slovníčka s jeho textovým východiskom, výraznejšie rozšíriť, no zo zrejmých dôvodov to možné nie je. Pri *Krvavých sonetoch*, ktoré sa nám aj v tomto čase nástoľčivo privrávajú Hviezdoslavovým protivojnovým apelom podaným v strhujúcich obrazoch, neuvádzam, ako by sa žiadalo, celé sonety, len (akokoľvek aj trochu širšie a celkovo menej známe) výrezy obsahujúce niektoré zo slov spracovaných v slovníčku.

⁴² V *Ežovi Vlkolínskom* sa na rozdiel od prvých dvoch kníh pred českým ekvivalentom uvádza skratka č. (porov. s. 10).

4.1. HESLOVÉ SLOVÁ Z POSLEDNÝCH DVOCH STRÁN SLOVNÍČKA A. HABOVŠTIKA V KNIHE P. O. HVIEZDOSLAVA KRVAVÉ SONY

(4) Posledné dve strany *Slovníčka A. Habovštiaka* v knihe P. O. Hviezdoslava *Krvavé sonety* (1952; HK zv. 6)

Heslá spracované ako výkladové s explikáciou pomocou synonym alebo výkladovou perifrázou: *zápäť*, *zapýriť sa*, *zášť*, *zavätiť*, *zavelieť*, *závrat*, *zdoba*, *zdušiť*, *zduť*, *zenit*, *zhrať*, *zlomený*, *zhladiť*, *živ*, *zlovest*, *znamä*, *znežniet*, *zohýnať*, *zrak*, *zupieť*, *zšľachtiť*, *zvať sa*, *zviechať sa*, *zvrieť*, *žeň*, *žne*, *žertva*, *žhavý*, *ždat*

Heslá spracované ako prekladové s českým ekvivalentom: *záprah*; *zora*, *zore*

Heslá spracované ako výkladovo-prekladové: *zamätok*, *zápač*, *zápal*, *zbúdať*, *zbudnúť*, *zdúpnuť*, *zblo*, *zhrať*, *zkaď*, *zmáchať*, *zmrhať*, *zôrny*, *zosrkať*, *zošlý*, *zotlieť*, *žriedlo*

Niekoľko príkladov korešpondencie spracovania hesiel s výskytom slov v básnickom texte *Krvavých sonetov* (1952):

(H-KS) *zápač* = tónisté miesto, kútik v tóni = stinné miesto

(SSJ) *zápač* 1. tienisté miesto, na ktoré nezasvieti slnko, 2. pusté, opustené, osamelé miesto

(KS-25) [...] *Rod ľudský dlho spal už nepokojný: / i strhol sa! – živ sudbinej vtom trojny / zrel, úžas v očiach, v údoch mrazný strach. // Kam dieť sa, Bože!? (zúpel), k spáse vrátka / kde? rokľa v bralách, zápač pralesa / či morská choboť, loďka čo jak vrátka / za útočisko? ... Ale kryje sa / nadarmo v svete; všade ľudská jatka: / či tvrd', či oceán, či nebesá!*

Úryvok sonetu so slovami *zápač*, *živ* zo zoznamu hesiel posledných strán *Slovníčka* obsahuje zhodou okolností fragment, na ktorý sa v súvislosti so slovom *trojna* sústredil J. Minahane (pozri. pozn. 9). V danej dvojici slov *zápač* (v češtine aj *zápač*) už v čase vzniku *Slovníčka* nepochybne predstavovalo a (zrejme čím ďalej tým viac) predstavuje agnonymum pre mnohých českých aj slovenských čitateľov Hviezdoslava. Mojm agnonymom z fragmentu *živ sudbinej vtom trojny* bolo (popri *trojne*) aj slovo *živ* s lexikograficky doloženým významom pomáhajúcim hlbšie rozkryť obraz „rozďavených úst osudu“ naznačený J. Minahanom. A. Habovštiak ho v *Slovníčku* vykladá ako „zívnutie, otvorenie úst, hlt“, Slovník slovenského jazyka ako „otvorenie úst“ s kvalifikátorom zried. a dokladom nie z Hviezdoslava, ako by sme si prípadne mohli myslieť, ale z Kukučina: (*Kačka*) *prehltla jedným živom „kačka“* sprevádzaným objasnením „jedným hltom“. ⁴³ Agnonymom mi bolo aj slovo *choboť* v spojení *morská choboť*, ktoré A. Habovštiak v *Slovníčku* nevykladá – v dobovom kontexte bol jeho význam „morský záliv“ (v básni predstavený ako jedna z podôb hľadaného a nedosiahnuteľného útočiska) vari priezračnejší. Dá sa – aj pri Hviezdoslavom zmenenej podobe *choboť* v ženskom rode – nájsť v spracovaní významov slova *chobot* v slovenských i českých slovníkoch. Pri úryvku možno aj na príklade slova *sudba* pripomenúť nie malé zastúpenie slavizmov, osobitne bohemizmov a rusizmov, v Hviezdoslavovom diele. A. Habovštiak ho vnímal ako potenciálne agnonymum a v *Slovníčku* ho spracoval (*sudba* = osud).

⁴³ Slovníkový príklad je upraveným, zjednodušeným dokladom z Kukučinovej prózy *Prvá zvada* z dalmátskeho prostredia, ako to dokladá kroatizmus *kanec* (druh ryby), no najmä postava šory Kleme, o ktorej sa v poviedke na danom mieste hovorí: *Náhlym pohybom prehodila ruky cez prsia. Hlava sa postavila pyšne do tyla – a ústa po vyslovení takého strašného proroctva zaklapli naširoko. Stá kačka, keď prehltla jedným živom „kačka“ a klapne za ním ešte raz naprázdno.* Doklad o životnosti slova *živ* nachádzame aj básni *Plavci na rieke Martina Rázusa*: *Tu kompas pramálo a márný náčrt mapy, / prúd strhá nezdolne a brehy strmo vypäté. / Ó, zkiad' len idete – hej, plavci – zkiad' len idete? / noc chladná, vzrastúc z vln, sa veselí vašich lapí. // A rovnak schvátí vás, keď cestou neľze nikde stáť, / živ tlamy, do nej sa vód riavy rykom rúti, / a sĺpom po nebo sa zdvihne žitja majestát...*

(H-KS) *zhrať* = prevažovať (o váhach), prichádzať do rovnováhy

(SSJ) **zhrať** bás. zahrať (Hviezd.) – SSJ žiaden textový doklad neuvádza

*Pravicu podaj soku bratsky mäkkú, / vztýč biely prapor rudú nad paseku! ... / A či sa schýliť musí na večer: // po výčerp? Musí náporná prv sila / s tou odporu boj dobiť preťažky: / až vahadiel **zhrá** pára rozpustilá, / súc odhodené z cesty prekážky: / tá s víťazstvom si pripne slávy kríla / a v priepasť sfuni miska porážky...?.*⁴⁴

Ďalšie príklady uvádzam už bez komentárov:

(H-KS) *zbudnúť* = ostať = zústať, zbývať

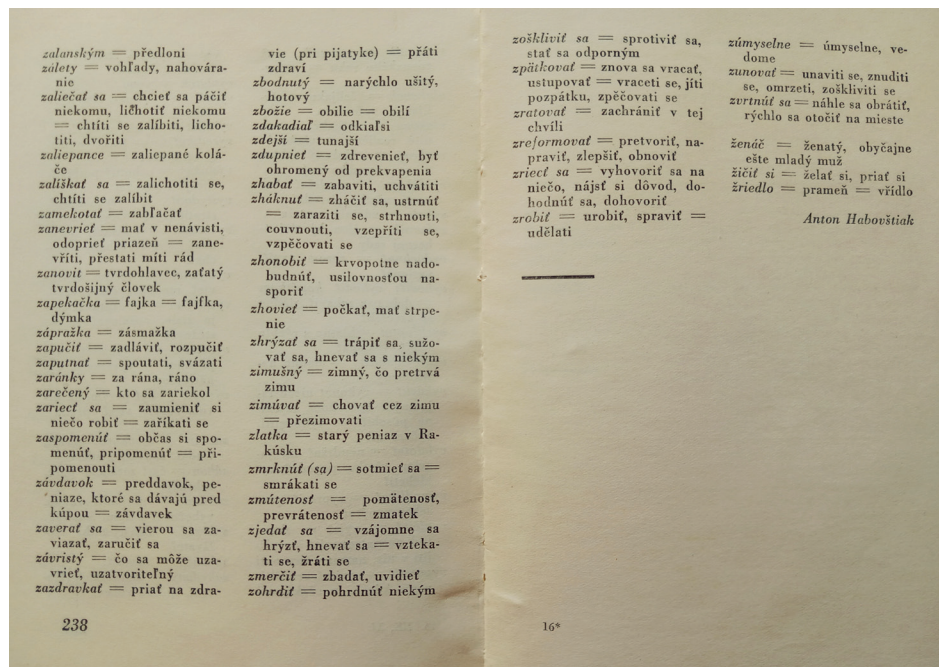
(KS-38) *Včul' po mraku vše zvolá podstena, / čo doma **zbudli**, všetkých dohromady. / Prah ňaňo zaujal, kmeť vetchej vlády; / u nôh mu čupí žena, starena, // s'a kvočka, kol vnúcat pnúc ramená: / a každé zosrka, jak k hviezdám hľadí – / V kuchynke nevesta; priam sprace riady / a prisadne k nim, muka zrosená. // Len dcéra umkla v sad, i s inou strelou / v srdiečku, neboliacou ostatných: / ved' s bratom tiahol on tiež s myslou smelou / do kosby, krv kde rosou, riasou vzdych... / Kto odpovie i za tých trpiteľov? / ich strasti, slzy, snád' i straty ich?*

(H-KS) *zdúpnuť* = byť prekvapený od ľaku, strmieť, zdrevenieť = ztrnouti, zdřevěneti ochromením

(KS-45) *Ó, vysoko dlieš, Pane! nad nami / s osnovou pomyslov, s ciest tajných sieťou, / zkad' zámer svoj si v reťaz rozvil svetov... / Meriame výšku orly, chmármi, // hviezd sídlami; však dostup neznámy: / pred nekonečnom jak by uzavretou / **zdúpne-me** bránou, v hrudi popol vznetrov, / a naše zmysly závrat **omámi**.*

⁴⁴ Pri slovese *zhrať* je zaujímavé pristaviť sa okrem iného aj preto, že k nemu (ako súčasť celkovo nie ľahko interpretovateľného obrazu *vahadiel zhrá pára rozpustilá*) nachádzame niekoľko rozdielnych výkladov. Uvedená explikácia A. Habovštiaka sa čiastočne prekrýva s výkladom, ktorý na vysvetlenie slova v danom verši nájdeme v *Slovníčku* M. Marsinovej k publikácii HK *Odkazy: zhrať* = pohýbať sa, prevažovať – a odlišuje sa od výkladu v SSJ: **zhrať** bás. zahrať (Hviezd.) – doklad sa tu však neuvádza. Od spracovania v SSJ sa u A. Habovštiaka odlišuje aj výklad *vahadlo* = miska na váhach (*vahadlo* v SSJ taký význam nezahŕňa). Výklad A. Habovštiaka je zhodný s podaním M. Marsinovej, až na to, že u nej má heslové slovo podobu *váhadlo*, ako mal Hviezdoslav v rukopise. Viaceré heslá k tomuto sonetu sa v slovníkoch A. Habovštiaka a M. Marsinovej celkom zhodujú (napr. *výčerp* = vyčerpanosť, vysilnosť, únava / *náporný* = nárazový, násilný, útočný; SSJ ich nezachytáva). Slovo *pára* v ženskom rode ako variant k maskulínu *pár* slovníčky A. Habovštiaka ani M. Marsinovej nespracúvajú, jeho širšiu existenciu dokladá nárečový i historický slovník a pri heslovom slove *pár* ho ako variant nájdeme aj v SSJ.

4.2. HESLOVÉ SLOVÁ Z POSLEDNEJ DVOJSTRANY SLOVNÍČKA A. HABOVŠTIAKA V KNIHE M. KUKUČINA *DEDINSKÝ ROMÁN*

(5) Posledné dve strany *Slovníčka* A. Habovštiaka v knihe M. Kukučina *Dedinský román* (1952; HK zv. 11)

Heslá spracované ako výkladové s explikáciou pomocou synonym alebo výkladovou perifrázou: *zálety*, *zaliepance*, *zamekotat'*, *zanovit*, *zápražka*, *zapučiť*, *zaránky*, *zarečený*, *zaverat' sa*, *závrstý*, *zbodnutý*, *z dakadiaľ*, *zdejší*, *zdupnieť*, *zhonobit'*, *zhovieť*, *zhrýzat' sa*, *zimušný*, *zlatka*, *zmerčiť*, *zohrdiť*, *zoškliviť sa*, *zratovať*, *zreformovať*, *zrieť sa*, *zúmyselne*, *zvrtnúť sa*, *ženáč*, *žičť si*

Heslá spracované ako prekladové s českým ekvivalentom: *zalanským*, *zališkať sa*, *zaputnať*, *zhabat'*, *zunovať*

Heslá spracované ako výkladovo-prekladové: *zaliečať sa*, *zanevrieť*, *zapekačka*, *zarieť sa*, *zaspomenúť*, *závdavok*, *zazdravkať*, *zbožie*, *zháknuť*, *zimávať*, *zmrknúť (sa)*, *zmútenosť*, *zjedat' sa*, *zpätkovat'*, *zrobiť*, *žriedlo*

Niekoľko príkladov korešpondencie spracovania hesiel s výskytom slov v prozaickom texte z knihy *Dedinský román* (1952):

(H-DR) *zmútenosť* = pomätenosť, prevrátenosť = zmatek
(DR-60-Mišo) *Veď' posmeškujú si z kresťanstva, kde môžu; cynicky sa smejú jeho zásadám. Priložily sekeru na samé korene, aby ho vyvrátily do základov. Aká **zmútenosť** logická: volajú, hromžia, že spoločnosť je nemravná.*

(H-DR) *závristý* = čo sa môže uzavrieť, uzatvoriteľný
(DR-147- Rysavá jalovica) *Veď' ja viem, kde mi je dom. Najprv je môj a potom Trnkov. Ale môj je trochu inakší, mám pred ním nové vráta, mne ani vtáča do dvora nepreletí. Trnka, babrák, nemá **závristý** dvor.*

(H-DR) *zazdravkať* = priať na zdravie (pri pijatyke) = priať zdraví
(DR-208-Zakáša...) „Pán Boh daj nám zdravia vospolok a pomáhaj nám vo všetkom,“ **zazdravkať** drotár a vypil až na dno.

(H-DR) *zanovit* = tvrdohlavec, zaťatý tvrdošijný človek
(DR-213-Zakáša...) „Predal už tie nešťastné junce?“ „Ešte ich má,“ odpovedala Eva. „To je **zanovit**. Ten sa neudobrí.“

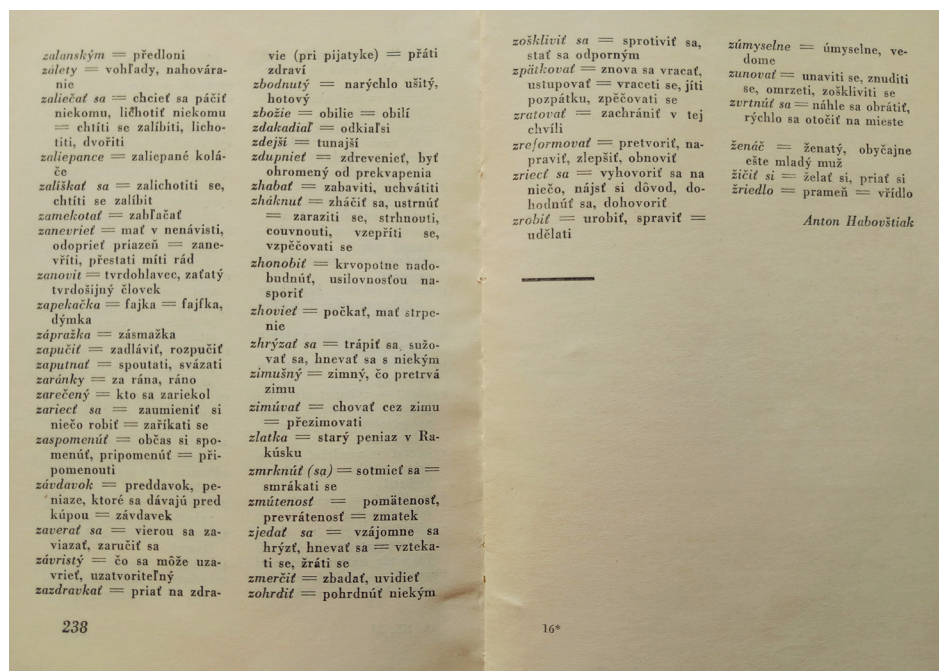
Možno krátko poukázať na to, že slová *zazdravkať* či *zanovit* patria k tým, ktorých (rozdielne) spracovanie stretneme vo viacerých slovníkoch A. Habovštiaka.

(H-DR) *zazdravkať* = priať na zdravie (pri pijatyke) = priať zdraví
(H-EV) *zazdravkať* = priať dobré zdravie, pripíť na dobré zdravie
(SSJ) **zazdravkať** expr. povedať pri pití liehového nápoja ustálenú formulu „Na zdravie!“

(H-DR) *zanovit* = tvrdohlavec, zaťatý tvrdošijný človek
(H-EV) *zanovit* = tvrdohlavec
(SSJ) **zanovit** nár. expr. zanovitý, tvrdohlavý, neústupný, zaťatý, hlavatý človek; hlava: *To je zanovit, ten sa neudobrí.* (Kuk.) *Hrom doňho, kto je zanovit!* (Hviezd.)

Príklady naznačujú, ako to napokon ukazuje aj pomer typov spracovaných hesiel na sledovaných dvojstranách, že A. Habovštiak v slovníčku k *Ežovi Vlkolinske-mu* v porovnaní so slovníčkom k *Dedinskému románu* posilnil typ hesiel bez uvádzania českých ekvivalentov.

4.3. HESLOVÉ SLOVÁ Z POSLEDNEJ DVOJSTRANY SLOVNÍČKA A. HABOVŠTIAKA V KNIHE P. O. HVIEZDOSLAVA EŽO VLKOLINSKÝ

(6) Posledné dve strany *Slovníčka* A. Habovštiaka v knihe P. O. Hviezdoslava
Ežo Vlkolinský (1953; HK zv. 16)

Heslá spracované ako výkladové s explikáciou pomocou synonym alebo výkladovou perifrázou: *zahúšť*; *ja ti zahudiem*, *zakärovať*, *zanímať*, *zanovit*, *zápäť*, *zatitlať*, *zatúkať*, *zavracat'*, *zazdravkať*, *zazdýmať*, *zazeraj*, *zbojník*, *zdívať sa*, *zduálny*, *zdýmnut'*, *zechkať*, *zgániť*, *zhrčiť*, *zhrdave*, *zhubiť sa*, *zhotovať sa*, *zjarit'*, *zmarhať*, *znôkať*, *znôtkat'*, *zľupkať*; *zľupkať oči*; *znezrady*, *znojný*, *zobnúť*, *zohrdiť*, *zolvica*, *zopásať*, *zotknúť*; *zotknúť na prst*, *zrebný*, *zrubnúť*, *zšmižkať*, *zvať*; *a zvú ťa?*, *zvirgať*, *zvrátiť*, *zovrieť*, *zvrtkom*; *zvrtkom riekol*, *zyv*, *žertva*, *žičiť si*, *žirny*; *žirna večera*, *žitnačka*, *žúžol'*; *vlasý ako žúžol'*

Heslá spracované ako prekladové s českým ekvivalentom: *žihľava*, *žubrienka*

Heslá spracované ako výkladovo-prekladové: *zavše*, *zoriť sa*, *zrobiť*, *zurkotat'*

Niekoľko príkladov korešpondencie spracovania hesiel s výskytom slov v básnickom texte *Eža Vlkolinského* (1952):

(H-EV) *zrubnúť*; *keď boli zrubli žito* = keď skosili žito

(EV-61) *...Ba stalo sa / hneď počiatkom žní, že keď so strýkom / už boli **zrubli** žito Plošinou...*

(H-EV) *zvrtkom*; *zvrtkom riekol* = rýchlo sa obrátiac, povedal

(EV-61) *V ten večer riekol strýko Eliáš – / keď najprv vyholil sa, ulizkal, / ... /// i palicu vzal striebrom okutú – / nuž vtedy **zvrtkom riekol**: „Ezech, pod!“ / Do Bockov tiahli prosto.*

(H-EV) *zrobiť* = urobiť, spraviť, č. udělati

(EV-154) *A Žofke z rusých vláskov **zrobily** / priam kontík, jak sa češú zemianske / nevesty. „Čepiec!“ riekla Petrova, / „sem...“ „Už-už... tu je“, priniesla / ho totka.*

(H-EV) *zavše* = niekedy, občas, č. časem

(EV-173-174) *Žofka, Ezechiel ... ///...ponevác žili v láske, svornosti / a bohabojne, znajúc: modlitba / že vrúčna **zavše** nebo preráža, / i čo by bolo skryté v oblakoch / tých najhustejších – i že pokora / je onou palicou, čo na cestách / života najskôr zdrží od pádu: / Boh požehnával prácam, úsiliu / ich, vzdáňali sa očividne... / Keď / im času zbudlo, Eliášovcom/ pomohli **zavše** – v poli – na humne.*

Prvé dva príklady podania heslových slov (*zrubnúť*; *keď boli zrubli žito* / *zvrtkom*; *zvrtkom riekol*) spolu s výkladom ukazujú, že v slovníčku k *Ežovi Vlkolinskému* A. Habovštiak kontextovo zakotvenejším spracovaním posilnil väzbu s literárnym textom (podobne aj v heslách *zahúst*; *ja ti zahudiem* = *rozkážem ti, čo ti nebude po vôli* / *zotknúť*; *zotknúť na prst* = *natiahnuť na prst, navliecť / žirny; žirna večera* = *bohatá večera*).

Na každej zo sledovaných dvojstrán slovníčkov spracoval A. Habovštiak okolo 50 hesiel, všetky tri slovníčky sú aj čo do rozsahu podobné (najstručnejší je slovníček ku *Krvavým sonetom*, 11 strán, slovníčky k *Dedinskému románu* a *Ežovi Vlkolinskému* majú rovnako po 18 strán). Akokoľvek je pri ich fyzickom rozsahu vskutku primerané pomenovanie „slovníček“, obsahovo sú (ako som sa, čo len v náznaku, usilovala predstaviť) bohaté. Možnosti analytických aj hodnotiacich pohľadov na ich spracovanie ostávajú – z rozličných perspektív – stále otvorené.

5. ZÁVER

Záver pohľadu na Antona Habovštiaka ako textového lexikografa Hviezdoslavovej knižnice dovoľím si formulovať celkom stručne. Všetko, čo sa v danej súvislosti vynára (jeho ciele, lexikálno-lexikografické sprevádzanie slovenského i českého čitateľa pri vstupovaní do hlbav literárnych diel slovenských klasikov, P. O. Hviezdoslava a M. Kukučína, ktoré sme charakterizovali ako prínos do vnútrojazykového literárneho procesu a v medzijazykových súvislostiach súběžne aj ako špeciálny jazykový manažment v rozvíjaní biliterárnosti a bilingvizmu – pri posilňovaní tretej cesty sprostredkúvania literárnych diel v medziliterárnom procese), vychádza, tak ako celá ostatná tvorba A. Habovštiaka, z jeho osobných dispozícií a lektúry, ktorú absolvoval napĺňajúc svoju túžbu po poznaní. Rozpätie tejto lektúry krásne symbolizujú slová z úvodu knihy zachytávajúcej jeho životnú cestu, v ktorých sa spája inšpirácia klasickej „knižnej“ múdrosti a múdrosti živého ľudského slova. Citátmi preklenul veky: „Pokoľ mi nedala ani Cassiodorova rada, ktorú onen dávny mysliteľ kladol na srdce svojim súčasníkom i budúcim pokoleniam: ‚Vo dne i v noci uvažuj o pamiatkach otcov, skúmaj počiatky svojho národa, pozoruj deje, čítaj nápisy na pomníkoch, lebo ohavnou vecou je chodiť vo svojej vlasti ako cudzinec.‘ Jeho výzva sa mi usadila na dno duše a počas štúdií ma nabádala kráčať za poznaním. [...] Nemohol som zabudnúť ani na odkaz Jána Machina z obce Turie pri Žiline – Janom ho volal každý v dedine –, čo ma presviedčal o kráse a velebe materinskej reči. Jeho postoj k jazyku ma naozaj prekvapil. Tento starý bača, od malička pastier, mi kladol na srdce: ‚Skúmaj hlboko a múdro, lebo naša reč je pekná!‘“ (Habovštiak 2003, s. 9, 11).

Úcta k všeľudskej i do konkrétneho priestoru a času uloženej hodnote a váhe kultúrneho bytia, ktorá sa bezpochyby odráža v charakteristike rodnej obce Krivá ako ležiacej nielen na rieke Orava, ale aj na jednej z línií starej diaľkovej Jantárovej cesty – Ptolemajovej ceste,⁴⁵ vystupuje i z formulácie približujúcej minulosťno-budúcnosťnú misiu jazykovedca – dialektológa lexikografa: „V súčasnom štádiu vývinu je život našich nárečí na mnohých miestach viac či menej ohrozený. A tak vzniká povinnosť zachraňovať i dokumentovať aspoň čosi z odkazu našej minulosti, zároveň však aj sprístupňovať niečo pre budúce generácie“ (Habovštiak 1995, s. 12).

Tri prílohové slovníčky Antona Habovštiaka svietia ako vzácne pätničky na jeho odbornej ľudskej ceste.

⁴⁵ „Ako väčšina oravských obcí aj Krivá leží na brehu rieky Oravy, a to na mieste, kadiaľ viedla aj najstaršia historická cesta vychádzajúca z Nitry, ktorá postupovala nitrianskym údolím do doliny rieky Turca. Pozdĺž toku tejto rieky pokračovala ďalej k Váhu a oravskou dolinou smerovala proti prúdu rieky Oravy na Krakov do Poľska. Táto stará komunikačná tepna je známa ako Ptolemajova cesta“ (Habovštiak 1995, s. 12).

Literatúra

- AMBRUŠ, J. (1972): K textologickým problémom pri vydávaní našich klasikov. In: Markuš, A. (ed.): *Človek a kniha: Zborník štúdií k 25. výročiu vydavateľstva Tatran*. Bratislava: Tatran.
- BÍLIK, R. (2015): Socialistický realizmus ako „kánonická doktrína“: o základných mechanizmoch procesu kanonizácie. In: *World Literature Studies*, 7/3, 30 – 41.
- BUDOVIČOVÁ, V. (1987): Semikomunikácia ako lingvistický problém. In: Mistrík, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca 16. Prednášky 23. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Alfa, 49 – 66.
- BUDOVIČOVÁ, V. (1988): Semikomunikácia ako faktor medzijazykovej dynamiky. In: Brabcová, R. – Štícha, F. (eds.): *Dynamika súčasné češtiny z hľadiska lingvistické teórie a školské praxe*. Praha: Univerzita Karlova, 45 – 54.
- DOLNÍK, J. (2003): *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- DRUG, Š. (1991): Hviezdoslavovská akcia a Novomeský. In: *Slovenská literatúra*, 38/2, 93 – 111.
- DVOŘÁKOVÁ, I. (2019): *Vzájemný překlad ve vývoji česko-slovenských a slovensko-českých vztahů: Zčešťování – poslovenčovanie – přepis – převod – překlad*. Disertační práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- ŽURÍŠIN, D. (1975): Medziliterárne aspekty výskumu českej a slovenskej biliterárnosti. In: *Česká literatura*, 23/4, 329 – 340.
- FRLIČKA, J. (1951): Slovníček. In: *Kalinčiak, Ján: Reštaurácia*. Martin: Matica slovenská, 177 – 199.
- GAJDOŠOVÁ, K. (2014): Slovensko-česká a česko-slovenská dvojjazyčná lexikografia. Vývinový prehľad od 19. storočia po súčasnosť I. In: *Slovenská reč*, 79/5 – 6, 274 – 303.
- GARAJ, J. K. (1937a): *Príručný slovník diferenciálny a synonymický*. Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská.
- GARAJ, J. K. (1937b): Poznámky pôvodcove. In: *Slovenské pohľady*, 53/11, 644 – 645.
- GARAJ, J. K. (1955): Hviezdoslavova knižnica. In: *Knižnica*, 7/2, 125 – 132.
- GOTTWALD, K. (1950): K stému výročiu narodenia Pavla Országha Hviezdoslava. List k Akadémii na oslavu stého výročia narodenia Pavla Országha Hviezdoslava z 31. januára 1949. In: *Klement Gottwald 1949 – 1950. Sborník statí a projevů*. Praha: Svoboda, 15 – 16.
- HABOVŠTIK, A. (1952a): Slovníček. In: *Hviezdoslav, Pavol Országh: Krvavé sonety*. Martin: Matica slovenská, 91 – 102.
- HABOVŠTIK, A. (1952b): Slovníček. In: *Kukučín, Martin: Dedinský román*. Martin: Matica slovenská, 221 – 239.
- HABOVŠTIK, A. (1952c): Hviezdoslav o materinskom jazyku. In: *Kultúrny život*, 7/46, 3.
- HABOVŠTIK, A. (1952d): Hviezdoslav a slovenčina. In: Horák, G. – Ružička, J. (eds.): *Jazyková poradňa. 4*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 5 – 6.
- HABOVŠTIK, A. (1953): Slovníček. In: *Hviezdoslav, Pavol Országh: Ežo Vlkolinský*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 201 – 219.
- HABOVŠTIK, A. (1965): *Oravské nárečia*. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIK, A. (1983): *Oravci o svojej minulosti: reč a slovesnosť oravského ľudu*. Martin: Osveta.
- HABOVŠTIK, A. (1984): *Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. (IV/1) Časť prvá. Mapy. (IV/2) Časť druhá. Úvod – komentáre – dotazník – indexy*. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIK, A. (1969a): *Hviezdoslav a slovenčina*. Dolný Kubín.
- HABOVŠTIK, A. (1969b): P. O. Hviezdoslav – majster slovenského slova. In: *Kultúra slova*, 3/9, 299 – 302.
- HABOVŠTIK, A. (1972): Nárečový slovník v literárnej tvorbe Martina Kukučina. In: Chovan-Rehák, J. (ed.): *Letopis Pamätníka slovenskej literatúry*. Martin: Matica slovenská, 79 – 101.
- HABOVŠTIK, A. (1982a): Vlastné mená vo Hviezdoslavovej epike. In: *Slovenská literatúra*, 29, 135 – 149.

- HABOVŠTIAK, A. (1982b): Martin Kukučín a jeho jazyk. In: Škrabák, P. (ed.): *Martin Kukučín*. Dolný Kubín: Oravské múzeum – literárne oddelenie P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne, 17 – 22.
- HABOVŠTIAK, A. (1983): Osobné mená v Hviezdoslavovej epike. In: Majtán, M. (ed.): *VIII. slovenská onomastická konferencia*. Prešov: Pedagogická fakulta v Prešove, 339 – 344.
- HABOVŠTIAK, A. (1988): Nárečové a regionálne zvláštnosti v regionálnej literatúre. In: Linhartová, V. et al. (ed.): *Regionální prvky v literárním textu z didaktického hlediska*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 74 – 79.
- HABOVŠTIAK, A. (1989): Martin Kukučín regionálny i celonárodný. In: *Kultúra slova*, 23/3, 73 – 77.
- HABOVŠTIAK, A. (1995): *Krátky slovník nárečia slovenského oravského*. Krivá – Bratislava: Print-Servis.
- HABOVŠTIAK, A. (2003): *Túžba po poznaní*. Martin: Matica slovenská.
- HABOVŠTIAKOVÁ, K. (2009): *Môj život s Antonom Habovštiakom*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- HARTMANN, R. R. K. – JAMES, G. (2002): *Dictionary of Lexicography*. London and New York: Routledge.
- HAŠKOVÁ, Z. (2013): Slovenská textológia a editorstvo v druhej polovici 20. storočia. In: *Slovenská literatúra*, 60/2, 143 – 155.
- HUČKOVÁ, D. (2012): Aktuálne otázky textológie. In: *Slovenská literatúra*, 59/1, 51 – 53.
- JÓNA, E. (1937): Príručný slovník diferenciálny a synonymický. In: *Slovenské pohľady*, 53/11, 644 – 645.
- KÁLAL, K. – SALVA, K. (1896): *Slovník slovenskočeský a československý*. Ružomberok: Karol Salva.
- KÁLAL, K. – KÁLAL, M. (1923): *Slovenský slovník z literatury aj nářečí. (Slovensko-český diferenciální.)* Banská Bystrica: Slovenská grafia.
- KÁLAL, M. [M. P.] (1923): Tri poznámky k československej otázke. In: *Prúdy*, 7/3, 128 – 134.
- KÁLAL, M. (1924): *Slovenský slovník z literatury aj nářečí. (Slovensko-český slovník a český ukazovatel'). S praktickou mluvniceou československou*. Banská Bystrica: Slovenská grafia.
- KÁLAL, M. (1926): Překládat ze slovenštiny? (Hlas filologa). In: *Literární rozhledy*, 11/5, 343 – 344.
- KÁLAL, M. (1930): Prekladať či neprekladať? In: *Robotnícke noviny*, 27/37, 4.
- KAMIŠ, A. – GAŠPARÍKOVÁ, Ž. (1967): *Slovensko-český slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- KRALČÁK, E. (2010): Mechanizmy dynamiky jazyka. In: Šimková, M. (ed.): *Slovo – tvorba – dynamickosť*. Bratislava: Veda, 460 – 466.
- MARSINOVÁ, M. (1948/1949): O takzvanej nesrozumiteľnosti Hviezdoslava. In: *Slovenská reč*, 147/8, 193 – 201.
- MARSINOVÁ, M. (1949a): Slovníček. In: *P. O. Hviezdoslav: Odkazy*. Hviezdoslavova knižnica. T. Sv. Martin, 199 – 224.
- MARSINOVÁ, M. (1949b): Slovníček a vysvetlivky. In: *P. O. Hviezdoslav: Hájnikova žena*. Čítanie študujúcej mládeže. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská, 245 – 260.
- MINAHANE, J. (2019): Moderný, nie módný: Hviezdoslav 1909 – 1914. In: Pekarovičová, J. – Vojtech, M. (eds.): *Studia Academica Slovaca 48. Prednášky 55. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Univerzita Komenského, 361 – 374.
- MORKOVKIN, V. V. – MORKOVKINA, A. V. (1997): *Russkije agnomy (slova, kotoryje my neznajem)*. Moskva: Institut ruskogo jazyka.
- MÚCSKOVÁ, G. (2012): „Nepoužívanie“ jazyka – historizácia ako typ jazykovej zmeny. In: Bohunicá, A. (ed.): *Jazykoveda v pohybe*. Bratislava: Univerzita Komenského, 305 – 315.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (1990): Nad korešpondenciou P. O. Hviezdoslava. In: *Kultúra slova*, 24/4, 97 – 107.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2008): *Slovenčina a čeština v kontakte: Pokračovanie príbehu*. Bratislava – Praha: Veda, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2013): Prekrývania a rozdiely slovenských a českých synonymických skupín: Lexika a slovotvorba. In: *Gramatika a korpus 2012: 4. mezinárodní konference 28.-30. listopadu*

- 2012: *U príležitosti stého výročia narodenia Miloše Dokulila*. Hradec Králové: Gaudeamus. Dostupné na: https://jakobson.corpus.cz/~rosen/public/GC2012/Konferencni_prispevky/NabelkovaMira.pdf (cit. 10. 11. 2024).
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2015): Porovnávací obraz lexikálnej zásoby slovenčiny a češtiny v doterajšom lingvistickom spracovaní. I. Začiatky lexikálnej komparácie. In: *Slovenská reč*, 80/5 – 6, 276 – 306.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2017a): Česko-slovenský jazykový kontakt. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: <https://www.czechency.org> (cit. 12. 9. 2024).
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2017b): *Hroznové víno...* Komunikačné nástrahy slovensko-českej lexikálnej medzijazykovej homonymie. In: Chocholová, B. – Molnár Satinská, L. – Múcsková, G. (eds.): *Jazyk a jazykoveda v pohybe II. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča*. Bratislava: Veda, 321 – 343.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2018): *Luče, luče, zlaté luče!* Hviezdoslavovské poznámky k viacsmerosti lexikálnej dynamiky. In: *Jazykovedný časopis*, 69/3, 340 – 358.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2019): Pestovanie biliterárnosti ako súčasť kultúrnej politiky a jazykového plánovania v česko-slovenskom kontexte (Chmelovské inšpirácie). In: *Slovenská literatúra*, 66/6, 417 – 429.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2020): Biliterárnosť, bilingvizmus a „prílohové slovníčky“ ako textová lexikografická opora v českom a slovenskom literárnom priestore. In: *Slovenská literatúra*, 67/1, 11 – 35.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2021): *Chtěl jsem prvotně napsati titul Bratřici, ale napsal jsem Bratrstvo...* Jiráskovské bratské impresie. In: *Jazykovedný časopis*, 72/3, 272 – 297.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2022): „...radost“ z roboty samej a vedomie, že prácou pre Slovensko slúžili sme republike“: K slovenskému pôsobeniu Františka Heřmanského z hľadiska česko-slovenských medzijazykových a medziliterárnych vzťahov. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, 24/2, 93 – 145.
- NAVRÁTIL, M. (2018): Aktuálne otázky slovenskej textológie: Textologický diskurz na Slovensku. In: *Slovenská literatúra*, 65/4, 294 – 301.
- NOVÁK, L. (1938): Omyl v československé lexikografii školské. In: *Slovo a slovesnost*, 4/1, 61 – 63.
- NOVÁK, L. (1939 – 1940): Ján K. Garaj: Príručný slovník diferenciálny a synonymický. In: *Linguistica Slovaca*, 1 – 2, 386 – 394.
- NOVOMESKÝ, L. (1949): Hviezdoslav do vlastníctva našich myslí. In: *Hviezdoslav*. Bratislava: Tatran, 7 – 10.
- NOVOMESKÝ, L. (1971): *O Hviezdoslavovi. Štyri prejavy*. Bratislava: Osveta.
- PÁTKOVÁ, J. (2024): Aspekty asymetrie v česko-slovenské biliterárnosti: k situácii po roce 1989. In: *Slovenská literatúra*, 71/6, 645 – 658.
- ROSENBAUM, K. (1949a): Hviezdoslavovská knižnica. In: *Nové slovo, týždenník pre politiku, kultúru a hospodárstvo*, 6/12 (25. marca 1949), 182.
- ROSENBAUM, K. (1949b): Hviezdoslavova knižnica. In: *Lidové noviny*, 57/90 (16. 4. 1949), 5.
- ROSENBAUM, K. (1987): Historické premeny medziliterárnych vzťahov. Spoločenstvo českej a slovenskej literatúry. In: Ďurišin, D. a kol. (eds.): *Osobitné medziliterárne spoločenstvá I*. Bratislava: Veda, 78.
- SLOBODA, M. (2004): Slovensko-česká (semi)komunikácia a vzájomná (ne)srozumiteľnosť. In: *Čeština doma a ve světě*, 10/3 – 4, 208 – 220.
- SLOBODA, M. (2017): Semikomunikácia. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: <https://www.czechency.org> (12. 9. 2024).
- SVOBODOVÁ, V. (1951): Hviezdoslavova knižnica. In: *Naše řeč*, 35/9 – 10, 170 – 172.
- ŠTÍCHA, F. (2009): Nad Slovníkem Karla Čapka. In: *Naše řeč*, 92/1, 38 – 43.
- VOTRUBA, F. (1949): Úvod. In: *P. O. Hviezdoslav: Odkazy*. Martin: Matica slovenská, 9 – 34.
- WEINGART, M. (1923): Príspevky k studiu slovenštiny. In: *Sborník Filosofické fakulty*, 1/17, 138.
- ZAMBOR, J. (2009): Interpretácia ako intímnejší kontakt. In: Zambor, J. (ed.): *Hviezdoslav v interpretáciách*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 5 – 7.

- ZAMBOR, J. (2019): Interpretačná sonda do Hviezdoslavových Krvavých sonetov. In: Pekarovičová, J. – Vojtech, M. (eds.): *Studia Academica Slovaca* 48. *Prednášky* 55. *letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Univerzita Komenského, 375 – 397.
- ZELENKA, M. (1998): Literárněvědná terminologie v česko-slovenských vztazích. In: Pospíšil, I. (ed.): *Brněnská slovastika a česko-slovenské vztahy*. Brno: Masarykova univerzita, 59 – 69.
- ZELENKOVÁ, A. (2009): *Medzi vzájomnosťou a nevzájomnosťou: sondy do česko-slovenských a slovensko-českých literárnych vzťahov*. Praha – Nitra: Slovanský ústav AV ČR – Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.
- ZELENKOVÁ, A. – POKORNÝ, M. (2004): Knižní slovacika v českých nakladatelstvích 1918–1925. In: Pospíšil, I. – Zelenka, M. (eds.): *Česko-slovenské vztahy, Evropa a svět. Texty k slovastice VI*. Brno: Masarykova univerzita, 123 – 134.
- ZUBATÝ, J. [Z.] (1925): Slovenský slovník z literatury aj nárečí. In: *Naše řeč*, 9/1, 15 – 20.

Internetové zdroje

- [1] NÁBĚLKOVÁ, M.: „...opatřuji se texty nejnutnějšími vysvětlivkami pod čarou nebo diferenciálním slovníčkem...“ Textová lexikografia ako súčasť pestovania bilingvizmu a biliterárnosti v česko-slovenskom kontexte. Prednáška v Jazykovědném sdružení ČR 8. 4. 2021. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=IVjvGMLP6Z4&t=12s> (cit. 12. 9. 2024).

Mira Nábělková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: mira.nabelkova@juls.savba.sk

ORCID 0000-0003-3679-8491